

150 år av feminism – från kvinnosak till jämställdhetspolitik

Ann-Marie Ljungberg, Johan Lönnroth & Jimmy Sand

150 år av feminism – från kvinnosak till jämställdhetspolitik

Ann-Marie Ljungberg, Johan Lönnroth & Jimmy Sand

Tankeverksamheten inom Arbetarrörelsen i Göteborg

Om författarna

Ann-Marie Ljungberg är författare, skribent och översättare. I den filosofiskt-politiska essän *I Fallinjen* (Korpen 2015) definierade hon begreppet "prekärfeminism". Nominerades till Augustpriset för romanen *Simone de Beauvoirs hjärta* (2005).

Johan Lönnroth är tidigare vice partiordförande i Vänsterpartiet, matematiker och nationalekonom. En av initiativtagarna till *Vägval Vänster* (2004-2009). Har skrivit en lång rad böcker, senast *Albin Ström och det frihetliga spåret i svensk arbetarrörelse* (Korpen 2014).

Jimmy Sand är kulturvetare, kommunikatör och fritidspolitiker för Socialdemokraterna i Göteborg, bl.a. i nämnden för arbetsmarknad och vuxenutbildning samt i styrelsen för Göteborgs stadsteater. Bloggar på jimmysand.com.

Författarna svarar själva för framlagda uppfattningar och slutsatser i Tankeverksamhetens skrifter.

Ansvarig utgivare: Anders Nilsson
www.tankeverksamheten.se
redaktion@tankeverksamheten.se

ISBN 978-91-87077-60-9

Göteborg 2017

150 år av feminism – från kvinnosak till jämställdhetspolitik

Det brukar talas om feminismens tre vågor. Begreppen första vågen och andra vågens feminism, myntades av Martha Lear i en artikel i *The New York Times Magazine*, mars 1968. Den första vågens början brukar dateras till någon gång mellan slutet av 1700-talet och mitten av 1800-talet. Till en början handlade feminismen om kampen för kvinnors juridiska rättigheter, i början framför allt rösträtten. Den första vågens feminism anses ha ersatts av den andra vågens feminism under början av 1960-talet.

Den andra vågens feminism intresserade sig mer för ojämlikheter i samhällsmönster och om uppvärderande av kvinnor. Den försökte hantera frågor om till exempel sexualitet, familj, arbetsplatser och rättigheter som har att göra med havandeskap och barn. Den riktade också uppmärksamhet mot frågor som rörde misshandel och våldtäkt inom äktenskapet. I samband med att tredje vågens feminism uppstod runt 1990 började feminister ägna sig mer åt intersektionell analys, det vill säga, analyser av situationer i vilka flera olika sorters underordning samverkar, som klass och kön, eller kön och socialgrupp. Den tredje vågens feminister diskuterade också frågor om särart och likhet.¹ Men den tredje vågen är bred, och tar upp många teman. Det var författaren Rebecca Walker som myntade begreppet "tredje vågen" för att markera fokus på problematisering av begreppet kön och icke-vit feminism.

Kanske befinner vi oss just nu i en övergång mellan den tredje vågen och någonting nytt.

¹ Medan särartfeminism ser skillnaden mellan könen som biologisk, och betydelsefull, betraktar likhetsfeminister skillnaden mellan könen som socialt konstruerade.

Men innan vi börjar, måste vi påminna oss om att inte låta oss förledas. Vad feminism handlar om är inte vågor, inte årtal, eller principer. Allt det där är nyttiga redskap för att beskriva saker. Men det är inte kärnan. Inte egentligen.

Feminism handlar om liv. Liv är inte särskilt lätta att definiera eller beskriva på ett begränsat utrymme. Till sin hjälp får en ta olika vinklar. Låt oss ta en vinkel som sträcker sig mellan två poler, bara för omväxlings skull, och se vart det leder. Låt oss säga att ena polen är lidande och att den andra polen är lycka. Helt hypotetiskt.

Låt oss samtidigt påpeka att feminismen aldrig kan bestämma vad som är lidande eller lycka för alla. Men den bör kunna känna igen det ena eller det andra när den ser det.

En sak som ett fokus på lidande skulle leda till, är kanske tanken på att det under det tidiga nittonhundratalet fanns massor av svenska kvinnor för vilka rösträtten var en fullkomligt meningslös fråga. Varför skulle de bry sig, alla kvinnor, som de flesta av oss vet, fick lämna sina barn fastbundna vid bordsben medan de tvingades göra dagsverken flera kilometer hemifrån. Alla kvinnor som blev dömda till standarddomen på 28 dagar i fängelse på vatten och bröd, för att ha fött barn utomäktenskapliga barn. Alla kvinnor som blev dömda för lösdriveri eftersom de inte kunde försörja sig. De som hamnade i fängelse och fick lämna bort sina barn. De som dog av brist på vård, de som dog av svält, de som blev utstötta, de som fick leva sina liv som skuggor av de riktiga livet.

Vad vi försöker säga är kanske att lidandet är vad feminismens historia handlar om, i tillägg till rösträttsfrågan till exempel.

Det är viktigt att minnas att kvinnors specifika lidande, finns bakom varenda reform som har genomförts, bakom varje framsteg. Lidandet som det specifika lidandet för kvinnor. Inte för att kvinnor föder barn, även om kvinnor också gör det, inte för att kvinnor väljer fel, även om kvinnor också gör det, utan just för att de är kvinnor.

Kvinnor är strukturellt underordnade, det vill säga, underordningen beror inte på något kvinnor gör, i så fall hade det räckt om de bara ändrade sig, men kvinnor lever i underordning för att de är något. De är kvinnor. Därför är kvinnor strukturellt underordnade.

När en läser om vad som har hänt kvinnor genom historien i Sverige, kan en inte låta bli att tänka tanken: varför? Varför har kvinnorna stått ut och fogat sig. Svaret infinner sig nästan genast, det ligger färdigt redan när

frågan ställs: för att varje försök att resa sig för de kvinnor som befann sig på den djupaste botten, de kvinnor som verkligen hade behövt någon form av försvar, trycktes ännu längre ner om de avvek, protesterade.

Kanske, tänker någon, håller vi på att glömma bort lyckan. Men vi kommer till den. Vi lovar. Men först: långsamheten och dess orsaker.

Kanske är en av orsakerna till den långsamhet som präglar kvinnornas kamp för jämställdhet att kampen egentligen aldrig har förts av dem som har haft det sämst. Man skulle nästan kunna säga att feminismen i de flesta tider har varit en sorts liberalfeminism, även vänsterfeminismen. De kvinnor som inte tillhör medel- eller överklassen har haft väldigt få tillfällen att göra sina röster hörda.

Några exempel på långsamhet:

Den svenska kvinnorörelsen började växa fram på 1880-talet. Fredrika Bremer-förbundet bildades 1884 och har präglats av både inre och yttre motsättningar. Inte förrän 1846 fick ogifta kvinnor i Sverige lagligen ägna sig åt verksamheter inom handel och konsthantverk. När industrikapitalismen fick sitt genombrott under 1800-talets senare hälft användes ofta av fäder bortgiftande av döttrar som strategi för att öka förmögenheten. 1858 fick ogifta kvinnor möjligheten att från 25 års ålder ansöka om myndighet i domstol, men som gifta var kvinnor fortfarande omyndiga och männen var deras förmyndare. 1859 fick kvinnor lov att arbeta som gymnasielärare och som lägre tjänstemän. Men inte förrän 1920 blev också gifta kvinnor myndiga. Medan kvinnorna i Norge och Danmark fick rösträtt 1913 respektive 1915, fick de svenska kvinnorna vänta till 1921.

Medelklasskvinnor generellt har haft det lättare än arbetarklassens kvinnor och de har inte alltid förstått vad som orsakar problemen för arbetarklassens kvinnor. Som vi kommer att se längre fram, beskriver den postkoloniala² feministen Chandra Talpade Mohanty hur västvärldens feminister ibland bara översätter sin egen situation till situationen för kvinnor i tredje världen, glömska av, eller ignorerande, det faktum, att ordens betydelse förvrängs beroende på vilken situation man befinner sig i. Ordet "befrielse" kan ha helt olika innebörder för en svensk akademiker, och en kvinna vars man och barn har dött på sockerfälten på Sri Lanka. Man kan

² Postkolonial feminism är en tankeriktning som utgår ifrån kritik av kolonialismen, rasismen och mäns överordning. Postkolonial feminism är också kritisk mot västcentrerad feminism, eftersom den utgår från att västvärlden som norm och i brist på förståelse för skillnaderna i situationer, enbart översätter sina egna problem i formulering av åtgärder för tredje världens kvinnor. Postkolonial feminism är också en reaktion mot postkolonial teori, eftersom den senare inte problematiserar kön.

föreställa sig situationen tidsmässigt också: hur skulle den svenska historiens mest förtryckta kvinnor ens orka tänka på fri rösträtt när de var tvungna att föda sina barn i hemlighet bara för att gräva ner dem döda någon minut efteråt? Vad skulle ordet befrielse betyda för dem? En annan orsak till långsamheten kan vara att kvinnors kamp ofta hamnar i en motsatsposition till andra utsatta gruppers kamp för medborgarrättsliga krav. Ytterligare en orsak är att kvinnor ofta tvingas hävda sina rättigheter inför sina närstående. En sak är att frigöra sig från en far eller en make. En helt annan är att frigöra sig från sina barn eller äldre anhöriga.

Men medan kvinnor i Frankrike, Italien, Tyskland och USA byggde gränsöverskridande nätverk redan åren kring 1848, fanns det i Sverige bara enstaka kvinnor, som Fredrika Bremer och Wendela Hebbe, som hävdade kvinnors rättigheter.

Arbetarrörelsen såg till en början på kvinnokampen antingen med skepsis, eller så motarbetade man den. Det som tidigt stod emot kvinnornas krav var framför allt att kvinnokampen ansågs konkurrera med frågan om arbetarnas kamp för rättigheter.

Hösten 1917 accepterade socialdemokraterna i regeringen Edén-Branting att den lika manliga rösträtten skulle prioriteras. Anledningen till Brantings och många andra ledande socialdemokraters ovilja att driva frågan om kvinnorösträtten berodde på risken för att kravet på kvinnors rösträtt skulle kunna fördröja den allmänna rösträtten för män.

Den tidiga arbetarrörelsens motsträvighet

I den manligt dominerade arbetarrörelsen betraktades kvinnornas krav på rättigheter på flera sätt. Ett av dem var att se kvinnornas krav som rättmätiga men av nödvändighet nedprioriterade. Kvinnornas frigörelse var något som skulle följa på den allmänna befrielsen. Exempel på detta sätt att bemöta och betrakta kvinnorörelsen är den marxistiska tradition som dominerade i arbetarrörelsen fram till och med 1920-talet. Där betraktades frågan om könsmakten som underordnad klasskampen och produktionsordningen. Friedrich Engels såg köns motsättningar som inbyggda i kapitalismen. När dess borgerliga familj ersatte ståndssamhällets, skrev han, förvandlades den gamla arbetsfördelningen mellan könen till ett penningförhållande, där mannen köper kvinnans tjänster och

sexualitet. Kvinnans befrielse kommer att bli möjlig först när hon i stor samhällelig skala kan delta i produktionen och det husliga arbetet bara tar en liten del av hennes tid i anspråk, genom att det mesta av detta arbete istället utförs i en samhällelig industri. Engels ansåg också att monogamin därmed skulle försvinna. Den unga mansdominerade arbetarrörelsen drog alltså ofta slutsatsen att problemet skulle lösas automatiskt under socialismen. De flesta av arbetarledarna däremot utgör exempel på det andra synsättet att förhålla sig till kvinnorna krav på rättigheter, det vill säga att kvinnokampen betraktades som ogynnsam för arbetarna. De ansåg att så länge kapitalismen bestod, borde kvinnorna stanna hemma. En nackdel med förvärvsarbetande kvinnor var också att många kvinnor i en bransch sänkte lönerna och försvagade facket. Så småningom accepterade de manliga arbetarledarna att också kvinnorna skulle få fulla demokratiska fri- och rättigheter. Men kvinnornas egen organisering för ekonomiskt oberoende och rösträtt måste underordna sig klasskampen och socialismen.

De flesta kvinnliga marxister som Rosa Luxemburg, (den unga) Clara Zetkin och (den senare) Aleksandra Kollontaj, hade en utpräglad likhetsideologi, i vilken kvinnor och män sågs som likvärdiga människor med samma samhällliga rättigheter och skyldigheter. I Sverige hade några av de mest framträdande ideologerna, som Ellen Key och Kata Dahlström, en särartsideologi. För dem var könen inte bara biologiskt olika, utan kvinnan och mannen hade också i grunden skilda väsen. De bidrog båda starkt med sina ideer om hur kvinnornas situation skulle förbättras. Så här skriver Elin Wägner om Ellen Key i *Väckarklockan* 1942 "Ellen Keys glödande förkunnelse om att kärleken skulle konstituera äktenskapet är vi alla påverkade av ...men hon gled förbi det faktum att i det samhälle där vi levde kunde inte kvinnorna genomdriva erotisk självständighet utan att äga betalt arbete"³. Något som är lika aktuellt idag som på Ellen Keys tid.

Den internationella arbetarrörelsen var emot kvinnors självorganisering. När den Socialdemokratiska Vänsterföreningen bildades sommaren 1918 var det uttalade syftet att "fostra kvinnor till klassmedvetande och socialism". Föreningen var klart underordnad den av män helt dominerade ledningen av det Socialdemokratiska Vänsterpartiet. Samma sak gällde det Socialdemokratiska kvinnoförbundet som bildades två år senare. Det var tydligt underställt partiledningen och hade som främsta uppgift att värva och skola in kvinnliga medlemmar. Vid den tredje kongressen år 1921 beslöt Komintern att ta avstånd från fristående kommunistiska

³ Wägner, Elin, *Väckarklockan*, utgiven på Bonniers förlag, 1942, s153

kvinnorganisationer. År 1926 kunde SKP rapportera att det inte längre fanns några kvinnoklubbar kvar. Unga manliga socialdemokrater drev i riksdagen under 1920-talet kampanj för att av män försörjda kvinnor inte skulle få inneha statlig tjänst. Att kvinnor tvingades förvärvsarbeta innebar enligt dessa män att de tog jobben från männen. Genombrottet för den så kallade "kvinnosaken" inom arbetarrörelsen skulle komma först mot slutet av 1930-talet.

Den framgångsrika statsfeminismen

Liberaler fortsatte länge att dominera kvinnorörelsen. De fick sitt första kvinnoförbund våren 1914 när Föreningen Frisinnade Kvinnor (FFK) bildades. Dit sökte sig så småningom också vänsterliberala kvinnor som sympatiserade med arbetarrörelsens reformistiska krav. De drog sig för att bli medlemmar i SAP och SKP så länge partierna hade en negativ inställning till självständig kvinnoorganisering. Där fanns till exempel de kvinnor som samlades i Fogelstad och som 1923 startade tidskriften *Tidevarvet*.⁴

I och med att den gamla alliansen mellan socialdemokrater och liberaler bröts upp och ett borgerligt block bestående av högern, bondeförbundet och liberaler/frisinnade växte fram, kände sig alltfler av de frisinnade vänsterkvinnorna politiskt hemlösa. Särskilt Bondeförbundet, som i dag heter Centerpartiet, hyllade en konservativ – för att inte säga reaktionär – syn på kön och familj. Där beskrevs kvinnorörelsens krav på egen försörjning och jämlikhet som "moraliskt nedbrytande krafter".⁵ Man undrar vad programförfattarna skulle ha tänkt om de kunnat stiga upp från graven och höra ungcentern föreslå rätt att bilda alla slags familjer med varierande kön och antal.

När Aleksandra Kollontaj år 1922 blev Sovjetunionens legationsråd i Norge, spreds hennes skrifter inte bara där utan också i Sverige. År 1925 kom novellsamlingen *Arbetsbiens kärlek: sedeskildringar från revolutionens Ryssland* ut på svenska. Där pläderade hon mot äktenskapet och kritiserade kvarvarande manliga beteenden i sovjetsamhället. År 1926 publicerades *Kvinnans ställning i den ekonomiska samhällsutvecklingen*. I den beskrev hon hur sovjeternas matställen, barnkrubbor, barn- och daghem ersätter

⁴ För en skildring av Fogelstadsgruppen se Ulrika Knutson, *Kvinnor på gränsen till genombrott*, 2004.

⁵ Renée Frangeur, *Yrkeskvinna eller makens tjänarinna?*, 1999, s 170.

kvinnans improduktiva arbete. Hon skrev att när kvinnan har befriats från det trista hemarbetet och andra sysslor i familjen, kan hon använda sin arbetskraft i samhällsnyttig produktion. År 1930 blev Kollontaj Sovjetunionens sändebud i Sverige. Hon fick kontakt med de radikala kvinnorna i Sverige, inte minst gällde det kvinnorna kring Fogelstad och *Tidevarvet*.

De frisinnaade kvinnorna vägrade att delta i den borgerliga samlingen i valrörelsen år 1928. Föreningen ställde upp med egna listor i två valkretsar. Men resultatet blev kient. Nationalekonomen Karin Kock försökte förgäves bli vald som liberal kandidat.⁶ 1931 bytte FFK namn till Svenska kvinnors vänsterförbund, SKV. I 1932 års val ställde kartellen "borgerliga vänsterblocket" upp med de ledande kvinnorna i SKV som drivande krafter.

Också nu blev resultatet kient.

Kock anslöt sig till Socialdemokraterna tillsammans med ett antal andra av de vänsterliberala kvinnorna. En del gick in i något av de två kommunistiska partierna. Där blev de snart framträdande i försöken att skapa motkrafter till den kompakta mansdominansen i arbetarrörelsens partier. De socialdemokratiska kvinnorna förhandlade med progressiva män i staten om att få med kvinnokrav i utredningar och lagtexter. Det gav avtryck på den socialpolitik som gradvis byggdes upp på 1930-talet. Bland annat beslöt riksdagen att stödet till mödrarna vid barnsbörd, moderskapspenningen och mödrahjälpen, skulle betalas direkt till kvinnorna och inte som i många andra europeiska länder till det manliga överhuvudet i familjen.⁷

År 1935 utsåg finansminister Ernst Wigforss ett av kvinnorörelsens ledande namn, den frisinnaade ordföranden i SKV Kerstin Hesselgren, till ordförande i en statlig Kvinnoarbetskommitté.⁸ Alva Myrdal blev sekreterare och Karin Kock utsågs till särskilt sakkunnig på löner. Tre år senare la kommittén fram sina förslag som innebar ett uttalat stöd för gifta kvinnors förvärvsarbete.⁹ I den därpå följande propositionen framlagd år 1939, fanns förslaget att alla företag med minst tre anställda, arbetsgivarens familjemedlemmar undantagna, förbjöds avskeda kvinnor eller minska deras anställningsförmåner på grund av giftermål, havandeskap eller barnsbörd om de varit anställda i minst två år. I andra kammaren röstade

⁶ Kirsti Niskanen, *Karriär i männens värld: nationalekonomen och feministen Karin Kock*, 2007.

⁷ Frangeur, 1999, s 33.

⁸ Renée Frangeur, *Kerstin Hesselgren: Den gränsöverskridande politikern*, 2012.

⁹ SOU 1938:47, *Betänkande angående gift kvinnas förvärvsarbete*.

den stora majoriteten socialdemokrater, alla kommunister och en fjärdedel av borgarna för lagen. Det kan särskilt noteras att bara 30 procent av Kerstin Hesselgrens (formellt sett, för i praktiken var hon politisk vilde) folkpartistiska kamrater röstade för lagen.

Eva Moberg

Men 1930-talets relativa framsteg innebar inte att arbetarrörelsens partier övergav uppfattningen att det var kvinnorna som skulle ha huvudansvaret för hem och barn, medan männen fortfarande skulle dominera som familjeförsörjare. Det hjälpte inte mycket att en del företag tvingades rekrytera kvinnor som ersättning för inkallade män. De så kallade "kvinnosakskvinnorna" var fortfarande en ganska marginell företeelse. I samlingsregeringen under kriget och fram till början av 1960-talet rådde i huvudsak borgfred mellan Socialdemokraterna och de borgerliga i könspolitiken.

Det blev en liberal kvinna, Eva Moberg, som först lyckades provocera fram en debatt som bröt borgfreden. Hon skrev i ett inlägg 1961, betitlat "Kvinnors villkorliga frigivning" i skriften *Unga liberaler* att hon inte kunde finna annan grund för kvinnofrigörelsen än det "liberala kravet på individuell frihet". I polemik mot Alva Myrdal med flera kvinnor i Socialdemokraterna hävdade hon att kvinnans frigörelse aldrig kan förverkligas om man inte först gör upp med föreställningen om kvinnans större ansvar för barnen. Hon skrev:

Enligt min mening måste äktenskapets möjligheter som försörjningsinrättning helt utplånas.

Kvinnofrigörelsen förutsatte enligt Moberg fungerande barnomsorg och att också män tog ansvar för barnen. Konkret förslog hon en könsneutral barntilläggs-kassa till vilken arbetsgivarna skickar pengar, som dras av lönerna över ett visst minimum och som betalar ut bidrag till såväl alla barnförsörjande män som kvinnor.¹⁰

¹⁰ Eva Moberg, *Kvinnor och människor*, 1962. Den citerade artikeln finns som appendix i boken.

Som en föregångare till dagens liberalfeminism påpekade hon för sina socialdemokratiska kritiker att Socialdemokraterna år 1962 hade en (1) kvinna av 21 i sin styrelse trots att 30 procent av medlemmarna var kvinnor.

Andra vågen kom under sent 1960-tal och tidigt 1970-tal. Under den andra vågens feminism talade man hellre om kvinnlig frigörelse än om feminism och man ville bekämpa folks attityder och påverka lagar. Andra vågen bestod av framför allt två delar, en liten radikal del och en större, men inte riktigt lika radikal, del. Den radikala delen fokuserade på frågor som olika former av våld mot kvinnor och dessutom på diskriminering av homosexuella, medan den stora delen av andra vågens kvinnörelse uppehöll sig vid frågor som abortfrihet, tillgång till preventivmedel och lika lön för lika arbete. De ville också uppgradera kvinnoyrkenas status.

Den andra vågens feminism var på många sätt framgångsrik. Inte minst genom att p-pillet introducerades 1960 förbättrades situationen för kvinnor. Många organisationer arbetade för och uppnådde ganska stora politiska och ekonomiska förbättringar för kvinnor. Inte minst genom den förbättrade tillgången till preventivmedel.

En ny familjepolitisk regim

Reformer i form av utdragna beslutsprocesser i högre instanser kan kännas som ett plågsamt långsamt sätt att förändra ett samhälle. Men ofta står denna process för de långsiktigt givande och stora samhällsförändringarna. Så var det exempelvis med de stora omvälvningarna när det gällde jämställdheten på 1960- och 1970-talet. Redan 1965 bildades grupp 222 i Bromma, en liten sammanslutning som arbetade framför allt mot särbeskattningen och ville bygga ut barnomsorgen. Palme hade kontakt med denna grupp från början. Och det var framför allt denna grupp som förberedde de reformer som genomfördes under tidigt 1970-tal. Arbetet skedde i skymundan, medan massmedia fokuserade framför allt på de mer revolutionsretoriska grupperna som hade samma krav, och som hördes under slutet av 1960- och början av 1970-talet.¹¹ Det handlar om skolan, barnomsorgen, föräldraförsäkringen och sjukvården. Vid den här tiden

¹¹ Henrik Berggren, *Underbara dagar framför oss*, 2010.

strömmade kvinnorna i stor skala ut på arbetsmarknaden och blev åtminstone till en del självförsörjande.

Det socialdemokratiska kvinnoförbundet började frondera mot partiledningen och drev i början av 1970-talet kampanj för sex timmars arbetsdag och mer jämlik fördelning av hemarbetet.¹² På sin kongress i september 1972 antog kvinnoförbundet ett familjepolitiskt program som betonade idealet om självständighet – att inte ungas möjligheter till utbildning och bostad skulle bero på föräldrarnas ställning, att äldres tillgång till omsorg inte skulle vara avhängig deras barn, och att kvinnors levnadsvillkor inte skulle avgöras av männens vilja.¹³ På Första maj började paroller som "Bra dagis till alla barn" och "Sex timmars arbetsdag" dyka upp i tågen. Att många av dessa krav sedan förut var förberedda i riksdag, landsting och kommuner, av mer anonyma förespråkare, var ingen nackdel.

Socialdemokraternas Olof Palme var kanske den förste statsministern i världen som drev de här frågorna. År 1972 ägnade han hela sitt tal till den socialdemokratiska partikongressen – månaden efter kvinnoförbundets kongress – åt kvinnornas frigörelse, något han såg som en förutsättning för ett jämlikt samhälle. Han tog upp de framsteg som hade gjorts under de gångna åren. Det handlade om att kvinnorna, i en omfattning som saknade motstycke i något demokratiskt land, gått ut i förvärvslivet. Med skattereformen år 1970 avskaffades sambeskattningen för gifta. Tidigare hade makar beskattats gemensamt - vilket gjorde att marginaleffekten för kvinnor när det gällde att börja jobba var hög – genom att hustruns inkomster lades ovanpå mannens, hade det varit direkt olönsamt för gifta kvinnor att förvärvsarbeta.¹⁴

Utbildningsväsendet hade byggts ut, och inte minst deltog många kvinnor i arbetsmarknadsutbildningar när gamla omoderna branscher i strukturomvandlingens spår skulle ersättas med nya, moderna. Barnomsorgen byggdes också ut – om än till en nivå som i backspeglarna ter sig som blygsam. Palme underströk i sitt ovan nämnda tal 1972 att han hade förståelse för kvinnors otålighet med att framstegen inte gick tillräckligt fort.

¹² SOU 1989:53, *Arbetstid och välfärd*.

¹³ Socialdemokratiska kvinnoförbundet, *Familjen i framtiden – en socialistisk familjepolitik*, 1972. http://data.s-info.se/data_association/404/documents/120229_familjframtid.pdf

¹⁴ Florin, Christina, "Skatten som befriar: Hemmafruar mot yrkeskvinnor i 1960-talets särbeskattningsdebatt", Florin, Christina, Lena Sommestad & Ulla Wikander (red.), *Kvinnor mot kvinnor: Om systerskapets svårigheter*, Norstedts 1999, s 106-135.

I Vilgot Sjömans film *Nyfiken gul* från 1967 framträdde Palme och sa att nästan allt återstår att göra.¹⁵

Åren 1967 till 1973 sänktes den lagstadgade normalarbetstiden från 45 till 40 timmar. År 1973 kom föräldraförsäkringen, en variant av Eva Mobergs barntilläggs-kassa. Statliga och kommunala bidrag till den kommunala barnomsorgen växte. Utbyggnaden av barnomsorgen i Sverige var central för att kvinnorna skulle kunna ta steget ut på arbetsmarknaden. 1970 var mindre än 40 procent av kvinnor i åldrarna 16 till 65 förvärvsarbetande. Idag är siffran mer än fördubblad.

Feminismen når arbetarrörelsen

När begreppet feminism på allvar nådde Sverige var det inom den mansdominerade arbetarrörelsen ofta förknippat med extremism och manshat. Här fanns den dubbelhet som kvinnorrörelsen har dragits med från början eftersom klassmotsättningar ställde till problem. Motsättningarna rådde inom arbetarrörelsen gentemot det nya begreppet feminism. Men samtidigt fanns bland feminismens välutbildade kvinnor stråk av oförståelse inför arbetarrörelsens klassperspektiv. I och med att begreppet tagits till Sverige av just de välutbildade kvinnor sågs det av många av arbetarrörelsens män som något som stod i motsättning till klasskampen. De kvinnor som hade det värst hördes inte alls.

Men sakta under 1980-talet trängde ändå köns- eller genusperspektivet (som det skulle heta senare) igenom inom SAP medan det gick betydligt trögare i LO. Ann-Sofie Hermansson sammanfattar parti- och LO-kongresserna under 1980-talet:

Under den tioårsperiod kongresserna spänner över märks en förändrad inställning till jämställdhetsfrågorna tydligt på partikongresserna. Från att ha varit en del i den redan rådande problemformuleringen till att skapa en politik som innehåller både ett klass- och könsperspektiv. Å andra sidan betraktar socialdemokratin under hela perioden könsojämligheten som en kvarleva som utvecklingen i sig själv förväntas lösa. Däremot skiljer sig argumentationen inte mycket mellan LO-kongresserna. Att klasskillnaderna

¹⁵ Olof Palme, "Statsministerns anförande vid socialdemokratiska partikongressen 2/10 -72", citerad i *Tidskrift för genusvetenskap* nr 2-3/2011.

fortfarande är större än skillnaderna mellan kön upprepas ett antal gånger. Här går man dessutom ett steg längre och menar att det enbart är de så kallade redan privilegierade kvinnornas situation som jämställdhetsdebatten berört.¹⁶

Det gick något lättare i VPK. Partiet, som kunde agera friare eftersom de inte hade regeringsansvar, drev under 1970-talet kampanjer för den nya kvinnorörelsens krav: bra dagis åt alla barn, sex timmars arbetsdag, lagar mot diskriminering av kvinnor. Partiet kunde dra till sig en hel del av nyvänsterns kvinnor. Partiet slog nu fast att kvinnokampen inte kunde underordnas klasskampen och ställde sig bakom tesen om det dubbla förtrycket. I *Ideologisk offensiv för socialism och frigörelse*, ett studiematerial utgivet av Vänsterpartiet år 1983, förmedlades den nya kvinnorörelsens perspektiv på könsrelationerna:

Arbetarkvinnorna är dubbelt förtryckta har den socialistiska kvinnorörelsen nu under lång tid framhärdat. De är förtryckta som medlemmar av en klass och som kvinnor. Borgarklassens kvinnor är däremot inte dubbelt förtryckta. Men de är förtryckta som kvinnor. Arbetaren är förtryckt som medlem av en klass, men inte i sin egenskap av könsvarelse. Arbetaren kan i sin egenskap av man förtrycka sin kvinna därför att hon är kvinna. Som klassvarelser är de däremot båda förtryckta av kapitalisten. Tillsammans kan arbetaren och kapitalisten utifrån olika positioner förtrycka arbetarkvinnan i hennes egenskap av kvinna, fast de som klassvarelser står i harnesk mot varandra. Kapitalisten kan förtrycka alla – borgarkvinnan, arbetarkvinnan och arbetaren. Den verkligt komplicerad situationen uppstår då en man ur den undertryckta klassen möter en kvinna ur den härskande klassen. Hon kan förtrycka honom som klassvarelse och han henne i hennes egenskap av kvinna.

Feminismen i den akademiska världen

I en rapport från Nordiska rådet år 1972 konstateras det att den högre utbildningen tills relativt nyligen i princip varit förbehållen män. Efter 1960-talets politiska reformer började kvinnor söka sig till universiteten i större

¹⁶ Hermansson, 1993, s 44.

antal. Den kompakta mansdominansen antogs ha styrt såväl innehåll som arbetsformer inom högre utbildning. Därför diskuterades i rapporten behov av både ökad jämställdhet och ökad medvetenhet kring könsroller. Det gällde forskningens och den högre utbildningens former lika väl som dess teoretiska innehåll.¹⁷

Kvinnoåret 1975 diskuterades samma frågor av universitetskanslern i Sverige, och så småningom kom satsningar på det som från statligt håll kallades jämställdhetsforskning. Forskarna själva kallade fältet för kvinnoforskning (från 1990-talet benämnt genusforskning) och pengarna gick till att bygga upp särskilda centra för kvinnoforskning och kvinnliga forskare på landets lärosäten. Först ut var Forum för kvinnoforskning och kvinnliga forskare vid Lunds universitet, som bildades år 1977. Där startades år 1980 *Kvinnovetenskaplig tidskrift* (numera *Tidskrift för genusvetenskap*). Även Göteborg, Stockholm, Umeå och Uppsala fick sina centra.

Gradvis under 1970- och 1980-talet trängde den feministiska rörelsen in i den akademiska världen. Inledningsvis var det humanister som dominerade. Historiker synliggjorde kvinnor som marginaliserats inom litteratur, konst och musik. Bland samhällsvetarna var sociologer och statsvetare tidigt ute medan de kompakt manligt dominerade ekonomiämnena dröjde.

En mer vänsterradikal feminism företrädde av Hillevi Ganetz, Evy Gunnarsson och Anita Göransson som 1986 redigerade antologin *Feminism och marxism: en förälskelse med förhinder*. Boken hade fått sitt namn från den inledande texten av Heidi Hartmann, som skrev:

'Äktenskapet' mellan marxism och feminism har liknat äktenskapet mellan man och hustru sådant det tecknas i den engelska civilrätten: marxism och feminism äro ett, och detta ena är marxism. De nyare försöken att integrera marxismen och feminismen är otillfredsställande för oss feminister eftersom de inordnar den feministiska kampen under den 'större' kampen mot kapitalet. Vi kan fortsätta vår liknelse och säga att vi antingen behöver ett sundare äktenskap eller skilsmässa.¹⁸

Hartmann kan sägas överföra marxismens beskrivning av hur kapitalisten suger ut - lever på - arbetarens arbete i produktionen till hur mannen suger ut - lever på - kvinnans obetalda hemarbete. Hennes slutsats är att

¹⁷ Kerstin Alnebratt & Birgitta Jordansson, "Jämställdhet, meritokrati och kvalitet: Ett triangeldrama i den akademiska vardagen", *Tidskrift för genusvetenskap* nr 2-3/2011. Nordiska rådets rapport heter *Könsroller och utbildning*.

¹⁸ Heidi Hartmann, "Det olycksaliga äktenskapet mellan marxism och feminism", i Hillevi Ganetz, Evy Gunnarsson & Anita Göransson (red.), *Feminism och marxism: en förälskelse med förhinder*, 1986, s 16.

feministiska socialister måste bekämpa kapitalismen och patriarkatet parallellt och att män och kvinnor erkänner sitt ömsesidiga beroende i denna kamp.

Katarina Katz bidrog i antologin med "Och hon skall sopa trappan och hon skall skura golv – kön och klass i politisk ekonomi" där hon granskar den traditionella nationalekonomins neoklassiska (marknadsteoretiska) tankevärld med dess förklaringar av rådande arbetsfördelning och inkomstfördelning mellan könen. Eftersom män har högre lön och kvinnor från barnsben lärt sig att städa, diska och sköta barn mer effektivt än män, så maximerar familjen, som antas agera som en enda beslutsfattare, sin totala "nytta" om man upprätthåller de traditionella könsrollerna. Det hela blir ett cirkelbevis: ojämna arbets- och inkomstfördelning motiverar ojämna arbets- och inkomstfördelning. I Katz avhandling från år 1994 om arbete, löner och könsdiskriminering i Sovjetunionen fullföljde och fördjupades denna kritik av den neoklassiska nationalekonomins könsblindhet.¹⁹

Med Carl Tham som socialdemokratisk utbildningsminister under 1990-talets senare hälft – han hade tidigare varit minister i den folkpartistiska regeringen på 1970-talet – uppmärksammades genusforskningens landvinningar, både för sin egen skull och som kunskapsbas i arbetet med att öka jämställdheten i och utanför akademien. Med de så kallade Thamprofessorerna var syftet att få fler kvinnor bland professorerna. Andelen var 8 procent år 1995. Efter en statlig utredning av Ebba Witt-Brattström inrättades Nationella sekretariatet för genusforskning år 1998, med syfte att med ett rikstäckande perspektiv främja genusforskning i vid bemärkelse och verka för att betydelsen av genusperspektiv uppmärksammas i all forskning.²⁰

Och det är här den tredje vågens feminism kommer in.

Tredje vågen

Den tredje vågens feminism handlar bland annat om intersektionell analys och diskussioner om huruvida kön är kulturellt skapat. I intersektionella

¹⁹ Publicerad på engelska som *Gender, Work and wages in the Soviet Union: A legacy of discrimination*, 2001.

²⁰ SOU 1995:110, *Viljan att veta och viljan att förstå: kön, makt och den kvinnovetenskapliga utmaningen i högre utbildning*.

analyser av situationer och sociala relationer tar man hänsyn till att flera olika sorters underordning samverkar, som klass och kön, eller kön och socialgrupp.

Under 1980-talet började kvinnorörelsen tappa fart. Därför uppstod den tredje vågen, i ett skede när kvinnorörelsen hade gått i stå. Under tidigt 1990-tal fick den ny fart, många politiska partier ville kalla sig feministiska. På Island kom det första feministpartiet, Kvinnalístinn, in i ett nationellt parlament. Nina Björks bok *Under det rosa täcket* kan sägas vara en representant för den tredje vågens feminism. Boken kom 1996 och betraktas numera som en klassiker. Nina Björk är i *Under det rosa täcket* starkt influerad av den amerikanska feministen Judith Butler och hennes sätt att beskriva kön som en social konstruktion, snarare än en biologisk konstruktion.

Två steg fram och ett tillbaka

År 1993 valdes Gudrun Schyman till ledare i Vänsterpartiet. Hon kom att bli offentlig symbol för en ny könspolitisk offensiv. Inför valet år 1994 bildade kvinnor nätverket Stödstrumporna, med bland andra Maria-Pia Boëthius och Ebba Witt-Brattström. De hotade att ställa upp ett eget parti i valet med den framgångsrika isländska kvinnolistan som förebild. De etablerade partierna tvangs skärpa sig. Både Socialdemokraterna och Vänsterpartiet beslöt om könsvarvade listor och andelen kvinnor i riksdagen efter valet slog rekord och passerade 40 procent. Det kan tyckas naturligt att inflödet av feminister ökade år 1994 eftersom Socialdemokraterna och Vänsterpartiet gick framåt samtidigt som Miljöpartiet kom tillbaka i riksdagen efter att ha varit utanför en mandatperiod. Feministiska frågor har nämligen bland riksdagsledamöterna varit mer påtagliga bland de rödgröna partierna. Men år 1994 ökade även andelen feminister bland nykomlingarna från den borgerliga sidan.²¹

Skillnaderna i intressen och åsikter mellan kvinnor och män i riksdagen har också förändrats över tid. Under 1980- och 1990-talet var mönstret slående könsstereotyp. Fram till 1994 var kvinnor kraftigt överrepresenterade i riksdagsutskott som behandlade social välfärd och lika

²¹ Patrik Öhberg & Lena Wängnerud, "Testing the Impact of Political Generations: The Class of 94 and Pro-feminist Ideas in the Swedish Riksdag", *Scandinavian Political Studies*, vol 37, issue 1, 2014.

underrepresenterade i utskott med ansvar för ekonomi och teknik. Mönstret är fortfarande skönjbart, men idag är skillnaden mellan kvinnor och män mindre än någonsin.

Begreppet feminism blev nu på allvar gångbart, först inom vänstern, sedan även i socialdemokratien och i den borgerliga vänstern. Att bara kräva jämlikhet eller jämställdhet genom parlamentariska reformer ansågs vara för tandlöst för de tongivande bland vänsterns kvinnor. Feminism uppfattades som något mera militant, som kamp för en ny "könsmaktsordning". Ett slagord blev "Halva makten hela lönen". Ett antal lagstiftningar i feministisk riktning kom under 1990-talet: partnerskapslagen år 1994, att två män eller två kvinnor kan ingå registrerat partnerskap med i princip samma rättsverkningar som äktenskapet; kvinnofridslagen år 1998, den största politiska åtgärd som hittills gjorts mot det allvarliga samhällsproblemet med mäns våld mot kvinnor; samt sexköpslagen år 1999, enligt vilken det är kriminaliserat att betala för en tillfällig sexuell förbindelse.

Sedan mitten av 1990-talet är jämställdhetsintegrering en internationellt accepterad och använd strategi. Strategin innebär kortfattat att frågan om jämställdhet skulle beaktas i allt beslutsfattande, på alla nivåer och i alla steg av processen, av de aktörer som normalt sett deltar i beslutsfattandet. Den antogs i Sverige år 1994 och åren därpå även vid FN:s kvinnokonferens i Beijing och av EU. 2008 inledde den dåvarande borgerliga regeringen satsningar på jämställdhetsintegrering av statlig och kommunal verksamhet – satsningar som den rödgröna regeringen sedan utökade, dels till fler statliga myndigheter, dels till att omfatta också landets universitet och högskolor. I september 2016 meddelade den rödgröna regeringen genom barn-, äldre- och jämställdhetsminister Åsa Regnér att en jämställdhetsmyndighet kommer att inrättas och vara verksam från år 2018.

Men det förekommer också bakslag. Enligt granskningar som organisationen Sveriges kvinnolobby gjort har skillnaderna mellan mäns och kvinnors disponibla inkomst ökat sedan år 2003. Särskilt stor är den ökade skillnaden mellan ensamstående kvinnor och män med små barn. Statsvetaren Katharina Tollin menar i sin avhandling från år 2011, *Sida vid sida*, att parallellt med att jämställdhet fick status som en särskilt prioriterad fråga, fasades det bredare målet om social jämlikhet ut ur de politiska visionerna. Jämställdhetsintegrering som strategi började efterfrågas parallellt med nedskärningarna i offentlig sektor. Den vann gehör eftersom den kunde användas för att rikta kritik mot en politik som missgynnade kvinnor. Samtidigt innebar fokuseringen på jämställdhetsintegrering att det

blev nya verktyg som skulle lösa problemen istället för mer genomgripande förändringar av den ekonomiska politiken.²²

Vänsteroffensiv

På Vänsterpartiets kongress år 1996 skrevs det in i partiprogrammet att partiet inte bara var ett socialistiskt utan också ett feministiskt parti. En stor del av männen, som var med och tog detta beslut, hade vaga föreställningar om vad som krävdes som medlem i ett feministiskt parti. I den debatt som bröt ut i Vänsterpartiets styrelse inför fastställande av det program som kom att heta *Feminism och socialism* visade sig detta med all önskvärd tydlighet.²³ Den kanske mest kontroversiella frågan var den om män förlorar eller vinner på ett mer jämställt/feministiskt samhälle. Efter många turer kompromissades denna formulering fram i den slutliga programtexten:

Den socialism som vi strävar efter innebär att männen avstår från den makt och de privilegier som patriarkatet har tilldelat dem. Männen slipper tvånget att förtrycka. Vi har alla, såväl kvinnor som män, att vinna på att patriarkatet avskaffas.

Gudrun Schyman återvaldes som partiledare på kongressen i januari 1998. Vänsterpartiet hade i valrörelsen en tacksam roll. Dels kunde partiet nu, trots att det hösten 1994 varit med om att dra upp de grova riktlinjerna för budgetsaneringen, attackera de konkreta former den tog sig under den med Centerpartiet samarbetande socialdemokratiska regeringen. Åtgärder som sänkt a-kassa och sänkta barnbidrag kunde Vänsterpartiet särskilt angripa ur jämställdhetssynpunkt.

Vänsterpartiets opinionssiffror växte. Göran Persson och ledningen för Socialdemokraterna lanserade i valrörelsens slutskede år 1998 ett förslag om maxtaxa inom barnomsorgen. Huvudmotiveringen var att den skulle göra det mer lönsamt för kvinnor att förvärvsarbeta. Förslaget var dock inte okontroversiellt. Särskilt i kommuner där rödgröna majoriteter genomdrivit inkomstrelaterade barnomsorgstaxor kom klagomål om att maxtaxan skulle

²² Katharina Tollin, *Sida vid sida: en studie av jämställdhetspolitikens genealogi 1971-2006*, 2011. Sveriges kvinnolobby, *Kvinnorna och krisen: leder regeringens investeringar till en jämställd framtid?*, 2013. Kerstin Alnebratt & Malin Rönnblom, *Feminism som byråkrati: Jämställdhetsintegrering som strategi*, 2016.

²³ Vänsterpartiet, *Feminism och socialism: Kvinnopolitiskt program*, antaget av partistyrelsen den 7 september 1997.

öka klassklyftorna. Förslaget utmålades i media som ett taktiskt drag framtaget i panik inför ett hotande valnederlag för regeringen.²⁴ Utvärderingar har senare visat att införandet av maxtaxan lett till ökat arbetskraftsdeltagande bland kvinnor, samt att förskolan blivit mer tillgänglig för alla barn oavsett föräldrarnas sysselsättning och socioekonomiska bakgrund. Samtidigt har den ökade tillgängligheten lett till stora barngrupper under delar av dagen.²⁵

Schyman kunde fortsätta pressa de andra partiledarna på vad de gjort – eller inte gjort – för att främja feminismen. I den avslutande TV-debatten före valet ansåg sig de andra partiledarna – utom Kristdemokraternas ledare Alf Svensson – tvungna att förklara sig vara feminister. Det kan te sig förvånande att Schyman skulle känna sig nödgad att bilda ett renodlat feministiskt parti bara några år senare, i ett land som av många uppfattas som ett jämställdhetens land. Men kanske är det på grund av de stora relativa framstegen som detta var möjligt.

Schyman lämnade Vänsterpartiet år 2003 och offentliggjorde planerna på bildandet av ett nytt feministiskt parti.

Det nya partiet Feministiskt initiativ bildades formellt i april 2005. Det utsattes från starten för en mediebevakning som fokuserade på de allra mest spektakulära kraven. TV-programmet *Könskriget* sommaren 2005, där en ledande företrädare för kvinnojourerna uttalade att "män är djur", drabbade också det nya partiet.²⁶ Vintern 2014 sändes i SVT ett annat program, Belinda Olssons trilogi *Fittstim – min kamp*, som istället resulterade i en tillströmning av nya medlemmar till Feministiskt initiativ. I valet till Europaparlamentet 2014 fick partiet något av en revansch när Soraya Post valdes in i EU-parlamentet. Efter valet samma höst valdes partiet in i tretton kommuners fullmäktige, tillhör den styrande majoriteten i Stockholms stad och varit en del av det rödgrönrosa styret av Göteborgs stad fram till senvården 2017.

²⁴ En studie av Mikael Elinder, Henrik Jordahl och Panu Poutvaara, *Selfish and Prospective: Theory and Evidence of Pocketbook Voting* (Discussion Paper No. 3763, Institute for the Study of Labor (IZA), 2008), pekar på att Socialdemokraterna vann ca 1,5 procentenheter i valet 1998 på maxtaxan.

²⁵ Eva Mörk, Linus Liljeberg & Daniela Lundin, *Påverkar maxtaxan inom barnomsorgen hur mycket föräldrar arbetar?*, IFAU 2007. Skolverket, *Fem år med maxtaxa: uppföljning av reformen Maxtaxa och allmän förskola m.m.*, rapport 294, 2007.

²⁶ Carin Högstedt har beskrivit vad som hände i "Feminism för frihet" i Anders Rosén (red.), *Vägval Vänster*, 2006.

Bakslag – en ny konservatism

Internationellt hade sammanbrottet i Östeuropa, liksom de ekonomiska kriserna på 1990-talet, inneburit ett bakslag för kvinnorörelsen. Starka konservativa krafter ville styra övergången från kommunistiskt styre till nackdel för jämställdhetspolitiska framsteg. I Polen, dit svenska kvinnor rest för att göra abort innan det blev lagligt i Sverige, är abort numera tillåtet endast om kvinnan blivit våldtagen, fostret är missbildat eller om graviditeten hotar kvinnans liv.

På andra håll i Östeuropa är situationen för kvinnor bättre än vad bilden ger sken av i väst. Kvinnorörelserna i Kroatien och Slovenien har haft stort inflytande över jämställdhetspolitiken, medan de konservativa hoten stannat på retorisk nivå. Det är viktigt att se att det finns stora skillnader mellan de forna kommunistpartistyrda länderna – skillnader som ökat sedan 1990-talets början – exempelvis är Slovenien nästan trettio gånger rikare än Moldavien.²⁷

Från och med Göteborgskravallerna och 11 september 2011 kom vänstern att polariseras. Gudrun Schyman sökte efter sätt att återta initiativet från nykommunisterna i den unga vänstern. Feminismen blev hennes främsta redskap. Ett resultat blev ett uttalande om "död åt familjen" följt av "talibantalet" på partikongressen i Västerås år 2002. Dess mest uppmärksammade formulering var att det patriarkala förtrycket hade samma struktur över hela världen, i Sverige lika väl som i talibanernas Afghanistan.

På ett mycket abstrakt plan kan nog de flesta män acceptera att mäns makt är större än kvinnors praktiskt taget överallt, samt att denna mansmakt har en liknande "struktur" överallt, om de förstår innebörden. Men begreppet "struktur" kan ligga på olika abstraktionsnivåer. Trots allt har kvinnor erövat viktiga rättigheter här i Sverige som kvinnor bara kunde drömma om i talibanernas Afghanistan. Men det var praktiskt taget omöjligt att förklara för alla dessa arga män, att Gudrun Schyman *inte* hade sagt att alla män var talibaner.

²⁷ Andrea Špehar, *How Women's Movements Matter: Women's Movements Strategies and Influence on Gender Policy Formations in Post-communist Croatia and Slovenia*, avhandling från Göteborgs universitet 2007.

Den amerikanska journalisten Susan Faludi blev världskänd genom boken *Backlash: kriget mot kvinnorna* från år 1991, där hon beskrev våldsamma män och våldsamma attacker på den feministiska rörelse som vuxit sig stark i USA de tidigare decennierna. År 1999 kom hon ut med en ny bok, *Ställd: förräderiet mot mannen*, där hon visade att feminism inte handlar om att skuldbelägga män som individer för förtrycket av kvinnor. Nu sökte hon istället huvudförklaringen till männens beteende i samhällets omvandling från industri- till tjänstesamhälle.²⁸

Faludi hade inför den nya boken intervjuat män från alla delar av och alla samhällsklasser i USA. Hennes tema var männens bitterhet över de förlorade mansidealen och deras oförmåga att förstå vad som hänt och hitta en ny roll. Det var män som vuxit upp med andra världskrigets heroiska mansideal och som mött förnedringen under Vietnamkriget. Och det var män i de försvinnande industribranscherna som blivit arbetslösa. Alla förmedlade de en gränslös bitterhet över att nu bli anklagade för att förtrycka kvinnor och över kraven på att de skulle ge ifrån sig den makt de upplevde att de inte hade. Faludis slutsats var att kvinnor och män har gemensamma intressen av att förändra könsrollerna.

Attackerna mot World Trade Center i New York den 11 september 2001 resulterade i en hetsjakt på påstådda terrorister världen över. I amerikansk krigspropaganda var befrielse av förtryckta kvinnor ett argument för angreppen mot Afghanistan och Irak. Direkt efter dåden framträdde bilden av hjältarna. Män i polis- och branduniformer ärades, män i militära uniformer i TV-sofforna analyserade de kommande attackerna mot Irak och Afghanistan. Kvinnorna osynliggjordes och könsstereotyperna fick en renässans. I en rapport från Center for Human Rights and Global Justice i New York har forskare kartlagt hur USA:s antiterroråtgärder har påverkat kvinnors och sexuella minoriteters rättigheter globalt. Det ökade militära engagemanget, säkerhetsarbetet och de samarbeten mellan civila och militära organisationer, där de förstnämnda kunde vara privata företag som Halliburton (det enda bolag som fick uppdrag i Irak inom oljeindustrin samt logistik åt försvarsmakten under tiden som USA styrde landet). Dessa samarbeten för att motverka terrorism har skapat en situation som innebär hög sårbarhet för kvinnor och flickor. Utvecklingshjälp till kvinnor och flickor har nedprioriterats och finansiellt stöd till organisationer för

²⁸ På svenska som *Kriget mot kvinnorna*, 1992, och *Ställd: förräderiet mot mannen*, 2002.

kvinnors rättigheter stryps. Detta trots att dessa organisationer står i frontlinjen mot våldsam terrorism i sina lokalsamhällen.²⁹

En rapport från Kvinna till kvinna och Expo, *Folk, familj och fosterland* (2014), visar hur framväxten av nationalistiska strömningar i Europa skapar ett ointresse för jämställdhet och ett starkare stöd för traditionella värderingar om familjens helgd och kvinnans roll. Inom nationalistiska rörelser är den kvinnliga sexualiteten nära knuten till nationen, och reproduktion är kvinnans främsta uppgift. Till exempel vill Sverigedemokraterna, som enda parti i riksdagen, sänka tidsgränsen för fri abort till tolv veckor. Ungerska Jobbik vill sänka skatten för familjer stegvis för varje nytt barn, som en åtgärd för att uppmuntra kvinnor att stanna hemma med barnen (och samtidigt ta hand om sina åldrande föräldrar). De flesta av partierna i studien kopplar ihop familjesatsningar med en invandringsfientlig retorik, och då framför allt gentemot invandrare som är muslimer. Nationella fronten i Frankrike vill exempelvis att barnbidrag ska utgå enbart till familjer där minst en av föräldrarna är "fransk", det vill säga inte har utländsk bakgrund.

Förutom invandrare förföljs och hotas även homo-, bi-, trans- och queerpersoner (hbtq) av nationalistiska rörelser i dagens Europa. På andra håll åberopas en nationalistisk "homopolitik" som argument för att skydda landets gränser mot kulturer som anses vara bakåtsträvande i synen på sexuella rättigheter. Sverigedemokraterna är också motståndare till äktenskap, insemination och adoption för icke-heterosexuella. I Ungern lade det högerpopulistiska partiet Jobbik 2012 fram ett lagförslag om fängelsestraff för "sexuellt avvikande beteenden" och spridning av vad partiet kallar "homosexuell propaganda". Det gick inte igenom, men ungerska grundlagen förbjuder numera samkönade äktenskap. I Frankrike kämpar Nationella fronten för att 2013 års lag, som gav samkönade par rätt att gifta sig och att adoptera, ska rivas upp.

Kvinnor som utmanar traditionella könsroller är också populära mål för nationalistiska partier. Från företrädare för Sverigedemokraterna finns många exempel på nedvärderande uttalanden om feminister, som att "de är halvgamla fruntimmer som inte lyckats få nån karl", eller användande av femininitet som något negativt när problemet med Sverige och det svenska försvaret sägs vara att det är "feminiserat". Samtidigt upplever

²⁹ Center for Human Rights and Global Justice, *A Decade Lost: Locating Gender in U. S. Counter Terrorism*, New York University School of Law 2011.

kvinnorättsförsvarare att motståndet mot deras arbete blir allt mer handgripligt, i form av fysiskt våld, hatkampanjer och hot i sociala medier.³⁰

Hedersrelaterat våld och förtryck³¹

Mot slutet av 1990-talet började frågor om könsstympning, hedersmord och tvångsäktenskap komma upp på den politiska agendan, såväl globalt genom FN:s arbete som nationellt i flertalet västeuropeiska länder, däribland Sverige. Mordet på Sara Abed Alis 1996 och mordet på Pela Atroshi 1999 blev medialt uppmärksammade, vilket satte igång en intensiv offentlig debatt om heder, invandring och våld. År 2002 mördades ytterligare en ung kvinna av sin far – Fadime Sahindal, som bland annat talat inför Sveriges riksdag om hedersrelaterat våld och förtryck.

Inom FN har hedersbrott (*crimes of honour*) och hedersmord (*honour killings*), delar av en traditionell familjeideologi, länge främst diskuterats som brott mot de mänskliga rättigheterna. Först 1999 togs frågorna upp av FN:s dåvarande speciella rapportör om våld mot kvinnor, Radhika Coomaraswamy. I en annan rapport beskrivs hedersrelaterat våld som kulturellt betingade handlingar utförda inom familjen eller släkten. Coomaraswamy riktade skarp kritik mot det internationella samfundet för benägenheten att vifta bort dessa frågor som kulturella sedvänjor som det gällde att visa respekt och tolerans inför.³² Denna hållning kritiserades vid samma tid också av statsvetaren Susan Moller Okin, som menar att särskilda grupprättigheter för minoriteter ofta motverkar kvinnors fundamentala individuella rättigheter, som rätten att själv välja partner att få gifta sig med.³³ Sociologen Åsa Eldén har visat hur svenska domstolar under 1990-talet inte dömde till mord i fall som hade tydliga drag av hedersmord, utan till dråp på grund av "kulturell tillhörighet". Eldén jämför med hur rättsväsendet, när det gäller etniskt svenska mäns våld mot kvinnor,

³⁰ Annika Hamrud, *Folk, familj och fosterland: Nationalismens konsekvenser för jämställdhet*, Kvinna till kvinna & Expo 2014.

³¹ I det här avsnittet lutar vi oss till stor del mot rapporten *Hedersrelaterat våld och förtryck: En kunskaps- och forskningsöversikt*, Nationellt centrum för kvinnofrid (NCK) 2010. Undantaget är styckena om rapporten från Varken hora eller kuvad respektive om debatten kring Amineh Kakabaveh.

³² Lynn Welchmann & Sara Hossain (red.), *"Honour": Crimes, paradigms, and violence against women*, Zed Books 2005.

³³ Joshua Cohen (red.), *Is multiculturalism bad for women? Susan Moller Okin with respondents*, Princeton University Press, 2005.

tenderar att se handlingarna i ljuset av individuella förklaringar som psykisk sjukdom.³⁴ Synen på mäns våld mot kvinnor, och uttrycken för detta våld, kan skilja sig åt – men de har det gemensamt att det finns en benägenhet att hitta förmildrande omständigheter av olika slag.

I början av 2016 släpptes rapporten *Elvahundra* av Varken hora eller kuvad, en organisation som bildats 2005 som en avdelning av den internationella organisationen Ni Putes Ni Soumises (bildad 2003 i Paris).³⁵ Studien genomfördes i Stockholms förorter som en enkätundersökning där 1100 ungdomar i åldrarna 12-18 år deltog, samt intervjuer med ett femtiotal vuxna i åldrarna 19-55 år.³⁶ I undersökningen uppgav 28 procent av de tillfrågade tjejerna att de upplever sig mycket hårt kontrollerade hemifrån. Drygt 27 procent av tjejerna och drygt 13 procent av killarna får aldrig följa med på skolresa med övernattnig. Knappt 22 procent av tjejerna får inte delta i simundervisning. 83 procent av tjejerna och 62 procent av killarna uppger att de endast får umgås med personer av samma kön. 63 procent får inte ha en relation med någon av en annan etnicitet. Bland de vuxna deltagarna berättar en del av kvinnorna att familjen i Afghanistan, Bangladesh, Pakistan och andra respektive länder pressar dem och deras makar. Exempelvis tillåter många inte sina fruar att gå i skolan eller arbeta. Män har en uppfattning att kvinnors plats är i hemmet och inte i samhället. Ungdomarna i studien upplever sig som mer religiösa än sina föräldrar och har större tilltro till religiösa samfund än till offentliga myndigheter. De siffror som redovisas för Göteborg i rapporten *Tolvhundra*³⁷ är ännu värre. I Göteborgs förorter deltog 1200 ungdomar och 50 föräldrar. En majoritet av tjejerna, 78,4 procent upplever sig hårt kontrollerade av föräldrarna. Av killarna upplever 16,5 procent sig hårt kontrollerade. 34,8 procent av tjejerna får inte följa med på klassresa med övernattnig. 23 procent anger att de sällan får följa med. Av killarna svarar 13,6 procent att de inte får följa med på klassresa med övernattnig. Ungefär 36 procent av tjejerna (18,6

³⁴ Åsa Eldén, *Heder på liv och död: Våldsamma berättelser om rykten, oskuld och heder*, Uppsala universitet 2003.

³⁵ Amineh Kakabaweh, Guluzar Tarhan Selvi & Jonas Lundgren, *Elvahundra: En studie om kartläggning av förekomsten av diskriminering och förtryck i hederns namn bland 1100 ungdomar och 50 tals föräldrar*, Varken hora eller kuvad 2016. <http://www.varkenhoraellerkuvad.se/wp-content/uploads/2016/03/VHEKSRAPPORT1100.pdf>

³⁷ Amineh Kakabaweh, Guluzar Tarhan Selvi *Tolvhundra: Varken hora eller kuvad 2016. En kartläggning av attityder till samt förekomsten av diskriminering och förtryck i hederns namn bland 1200 ungdomar och 50 föräldrar i Göteborg*, <http://vhek.se/wp-content/uploads/2016/11/1200VARKENHORAELLERKUVAD.pdf>

plus 17,5) uppger sig vara hårt begränsade när det gäller simaktiviteter i jämförelse med killar där endast 6,5 procent uppger sig vara begränsade. 76,9 procent av tjejerna får bara umgås med tjejer. Endast 23,2 procent av tjejerna får umgås med bägge könen. På frågan om det är tillåtet att ha ett förhållande med någon av annan etnicitet svarar 52,5 procent av tjejerna och 29 procent av killarna med svarsalternativet "Nej".

Den forskning som gjorts kring den statistiska förekomsten av hedersrelaterat våld internationellt pekar på att problemet är utbrett, även om det är nästan omöjligt att säkerställa den faktiska omfattningen. Jordanien och Pakistan är de länder som uppmärksammas mest: i Pakistan mördas flera hundra flickor eller kvinnor per år i konstaterade hedersmord, medan studier visar att många av morderna på kvinnor i Jordanien är hedersrelaterade. Trots att det saknas studier som följer utvecklingen över tid är uppfattningen i många länder att förekomsten har ökat.

Det finns en diskussion inom den internationella forskningen på området om hur det hedersrelaterade våldet ofta uppstår i exil, efter migration exempelvis till västeuropeiska länder. Det skulle då inte kunna förklaras enbart som ett kulturellt fenomen, utan har också att göra med marginalisering och klass. Tahira Khan är en forskare som diskuterat hur hedersrelaterat förtryck kan vara beroende av ekonomiska aspekter, även om det inte handlar om hedersrelaterat våld i exil utan i Pakistan.³⁸ Khan menar att heder och patriarkal makt bygger på dels materiella värden som pengar och egendom, dels ickemateriella aspekter som kontroll av kvinnor och barn i det privata och kontroll av familjen, släkten eller gruppen i det offentliga. En man kan betraktas som hedervärd genom att uppnå både de materiella och ickemateriella värdena. Om kvinnorna i familjen betar sig på ett sätt som följer sociokulturella normer får männen sin manlighet och heder bekräftad av omgivningen. I överklassen, där män genom sitt ägande ses som respektabla, kan en man ses som icke hedervärd om "hans" kvinnor och barn betar sig "fel". Men en man från arbetarklassen, som har en svagare position materiellt sett, kan i en omgivning där heder ses som viktigt känna desto större press att kontrollera sin familj. På sätt och vis kan man säga att fattiga män enbart har sin heder (de materiella aspekterna) att värna.

³⁸ Tahira Khan, *Beyond honour: a historical materialist explanation of honour*, Oxford University Press 2006.

Vad bör göras i Sverige?

Inte ens efter över hundra års medveten kamp för kvinnliga rättigheter råder det jämställdhet mellan könen i Sverige. Som vi skrev tidigare, är kvinnornas kamp för rättigheter komplicerad på ett annat sätt än till exempel arbetarrörelsens kamp har varit. Den dras med en ständig dubbelhet. För det första måste kvinnor kämpa för jämställdhet med sina anhöriga såväl som mot ett etablisseman. Dessa anhöriga kanske också själva är förtryckta, eller kanske åtminstone inte tillhör någon privilegierad klass. Vad händer till exempel i den ovan nämnda situationen, när en kvinna försöker hävda sina rättigheter i ett hem med en man, som inte själv har några nämnvärda rättigheter. När det strukturella förtrycket som en kvinna står inför mäts mot ett individuellt, men lika stort, lidande, hos en enskild man? Lidande står då mot lidande och det dubbla förtrycket en kvinna lever under mot det eventuellt enskilda förtrycket en man lever under.

Enligt den offentliga statistiken arbetade män år 2010 i genomsnitt drygt fem timmar om dagen i förvärvsarbete och knappt tre timmar i hemarbete. För kvinnorna var siffrorna drygt fyra respektive knappt fyra. Ännu är det entydigt så att kvinnorna har det största ansvaret för hem och barn. Men det går långsamt men ganska stadigt framåt.

Kvinnor i Sverige ökade sin förvärvsgrad från ungefär 40 procent i början av 1960-talet till över 80 procent i slutet av 1980-talet. Andelen förvärvsarbetande kvinnor var då i det närmaste lika stor som för männen. I samband med industrins kris i början av 1990-talet var det till och med en kort period fler kvinnor än män som förvärvsarbetade. Denna höga förvärvsgrad för kvinnor sammanföll också märkligt nog med ett rekordhögst barnafödande.

Sedan dess har männen åter blivit fler och den kvinnliga förvärvsfrekvensen har fallit. Detta förklaras delvis av hög invandring i kombination med en låg andel förvärvsarbetande bland utlandsfödda kvinnor. Och fortfarande är det väsentlig fler kvinnor än män som är deltidsarbetande. Arbetsmarknaden är också fortfarande starkt könssegregerad. Andelen kvinnor som arbetar i offentlig sektor är väsentligt större än andelen av männen, som istället är överrepresenterade i privat sektor. Och lönerna i offentlig sektor är genomsnittligt lägre än i privat sektor. Detta är huvudförklaringen till att löneskillnaden mellan kvinnor och män beräknades vara 12,5 procent enligt en jämförelse från 2015. Det är en minskning av skillnaden med 0,7 procentenheter jämfört med år 2014.

Enligt Statens medlingsinstitut har skillnaden minskat med 3,8 procent sedan år 2005. Skillnaden låg på 20 procent i mitten av 1990-talet. När hänsyn tas till skillnader i yrke, sektor, utbildning, ålder och arbetstid låg löneskillnaden 2015 på 4,6 procent, en minskning med 2,2 procent sedan år 2005.³⁹

En annan förklaring till löneskillnaderna är att kvinnorna fortfarande har genomsnittligt lägre utbildning än män. Men den skillnaden minskar nu i takt med att kvinnorna i kraft av bättre skolbetyg blir allt fler i det postgymnasiala utbildningssystemet. Inom vissa specialstyrken är kvinnorna nu klart fler än männen. Så steg exempelvis andelen kvinnor från 17 till 74 procent för psykologer och från 9 till 55 procent för optiker mellan 1960 och 2002. Nationalekonomen Åsa Lofström ställer frågan om kvinnoandelen kommer att öka ytterligare så att vi får ett kvinnligt "resegregeringsfenomen".⁴⁰ Hon skriver vidare:

Baseras rekryteringen på en förlegad uppfattning om vad kvinnor och män kan, respektive inte kan, då står den könsuppdelade arbetsmarknaden (horisontellt och vertikalt) definitivt i vägen för en effektiv användning av humankapitalinvesteringarna och en effektiv matchning av utbud och efterfrågan på arbetskraft ... könsuppdelningen ... kommer att utgöra ett direkt hinder för att nå full sysselsättning i framtiden.⁴¹

Vad ska då göras för att minska könssegregeringen? Lönebildningen är en nyckelfaktor. Lönerna i yrken där kvinnorna är fler måste bli högre jämfört med i dem där männen är fler. Bortser vi ett ögonblick från finansieringsproblemet så finns det faktiskt ekonomiska mekanismer som verkar i den riktningen. Flera yrken som anses ha framtiden för sig, särskilt inom vård och omsorg, baseras på traditionellt kvinnliga kunskaper. Märta Bergman har visat att om man värderar hemarbetets marknadsvärde med hjälp av prislistor hos hemserviceföretag så överstiger det totala värdet av hemarbetet den totala bruttonationalprodukten!⁴² Med andra ord skulle kvinnornas genomsnittliga inkomster troligen kunna överträffa männens om allt hemarbete blev förvärvsarbete och prissattes på en marknad! Även givet den rådande fördelningen av arbetstiden borde en sådan "renodling"

³⁹ Medlingsinstitutets rapport *Löneskillnader mellan kvinnor och män 2015*.

⁴⁰ Åsa Lofström, "En könsuppdelad arbetsmarknad – på gott och ont" i Jonas Olofsson (red.), *Den tredje arbetslinjen: bortom svenska modellen och marknadliberalismen*, Agoras Årsbok 2005, s 47.

⁴¹ *Ibid.* s 61f.

⁴² Märta Bergman, "Hemarbetet och BNP", *Ekonomisk debatt* nr 3/2003.

av marknadskrafterna, det vill säga om man får bort fördomarna från dem som rekryterar personal och dem som säljer sin arbetskraft, leda till mer könsneutrala löner.⁴³

I antologin *Den tredje arbetslinjen* (2005) skriver Kristina Mårtensson och Irene Wennemo:

Elever som går på gymnasium med inriktning på industri, el, fordon, media, estetik, barn & fritid. 54 procent av kvinnorna mot 40 procent av männen går till högskolan före 25 års ålder. I Göteborg med en stark industritradition har man satsat på industriskolor ihop med företagen. I Örebro har man ett teknikcollege. Kommunerna borde kunna göra motsvarande för fritids- och omvårdnadsprogrammet.⁴⁴

I detta instämmer vi. Det borde också med den nya teknikens hjälp gå att göra industri- och byggnadsarbete mer attraktivt för kvinnor samtidigt som fritids- och omvårdnadsprogrammen borde kunna göras mer lockande för män. Manligt dominerade fackförbund som IF Metall och Byggnads borde bedriva en mer könssolidarisk lönepolitik.

En rad internationella jämförelser visar att ju högre offentlig andel av sysselsättningen, desto bättre levnadsvillkor för kvinnor. De som hävdar att privatisering leder till ökad jämställdhet har problemet att denna tes knappast bekräftas av fakta. Skatternas andel av nationalinkomsten har fallit från över hälften i slutet av 1990-talet till ca 43,1 procent nu (2016). Parallellt har antalet anställda i privatföretag som arbetar inom vård, skola och omsorg och med skatter som huvudsaklig finansiering ökat från ca 6 procent av anställda i kommuner och landsting/regioner år 1990 till ca 23 procent år 2014. Mycket lite tyder på att detta nämnvärt bidragit till ökad effektivitet.⁴⁵

Enligt samtliga internationella mätningar – till exempel de som görs i FN:s regi – är Sverige ett av världens mest jämställda länder. Avgörande har varit utbyggnaden av barn- och äldreomsorg som gjorde att kvinnor kunde söka sig ut på arbetsmarknaden och skaffa sig en egen försörjning. Avgörande var också avskaffandet av sambeskattningen och av andra lagar som byggde på mannen sågs som huvudsaklig familjeförsörjare.

⁴³ Anna Thoursie i *Varför tjänar kvinnor mindre? Handbok i lönediskriminering*, rapport från LO, 2004.

⁴⁴ Kristina Mårtensson & Irene Wennemo, "Vad blev resultatet av 1990-talets utbildningspolitiska satsningar" i Olofsson (red.), 2005.

⁴⁵ Se rapporten *Konkurrensens konsekvenser* från SNS 2011.

Kvinnornas kamp har sett många bakslag, och förbättringarna har gått långsamt.

Familjemönster

Så här står det i Socialdemokraternas partiprogram från 2013:

”Traditionellt har ansvaret för hem och familj varit en fråga för kvinnan och till stor del utförts som oavlönat arbete. Den socialdemokratiska utbyggnaden av välfärdsstaten förändrade delvis detta, genom att istället förlägga stora delar av denna reproduktion i det offentliga. Det gjorde det också möjligt för alla att ta del av exempelvis utbildning och sjukvård, oberoende av inkomst. Det innebar att den individuella friheten ökade för ett stort antal människor, både för de kvinnor som inte längre bands till hemmet och för alla de som fick del av välfärdstjänsterna.⁴⁶”

Men hur går det egentligen till när mönster förändras?

Den danske sociologen Gøsta Esping-Andersen har en förklaring till det, i vilken han utgår från ett teoretiskt ramverk med jämvikter i olika familjeförhållanden⁴⁷. Kärnfamiljsnormen med hemmafruar utgjorde en sådan jämvikt under första delen av nittonhundratalet. Enligt Esping-Andersen krävs något för att en jämvikt ska brytas eller förflyttas. För folk i allmänhet byts en anpassning till en sorts jämvikt så småningom ut mot anpassning till en annan sorts jämvikt, så fort denna nya jämvikt har stabiliserat sig. En förskjutning mot en mer jämställd jämvikt gynnas troligen om arbetslivet underlättas för dem som har familj. Med andra ord: sannolikheten är högre att nå jämställdhet om det finns en generös föräldraförsäkring, jobbgarantier, barnomsorg och äldreomsorg, och där tjänsterna inte är för dyra. Det vill säga, i samhällen där moderskap på minsta möjliga sätt försvårar fullvärdigt deltagande i arbetslivet.

Enligt Esping-Andersens analys har företrädarna för könsstrukturernas förändring, (om den mäts i färre barn, senare första födslar, och instabila

⁴⁶<http://www.socialdemokraterna.se/upload/Kongresser/Kongress2013/Ett%20program%20for%20forandring.pdf>

⁴⁷ Esping-Andersen, Gøsta, 2016, Families in the 21st century, s. 37

relationer) varit kvinnor med god utbildning, och framför allt kvinnor som har varit ekonomiskt självständiga⁴⁸. Sett till det, är det lätt att tro att förändringen drivs av individualistiska värderingar, men Esping-Andersens analys motsäger det. Sambandet mellan kvinnligt förvärvsarbete och barnafödande förändrades i de länder som leder strukturomvandlingen - framför allt de skandinaviska länderna, från att ha varit negativt under största delen av nittonhundratalet, till att i stället bli positivt under det första decenniet efter millennieskiftet⁴⁹. I Skandinavien ökar alltså barnafödandet numera, medan det minskar till exempel i Sydeuropa⁵⁰. En viktig sak att ta med i beräkningen är att i de skandinaviska länderna är barnafödandet också nu högre bland välutbildade kvinnor än bland lågutbildade. Dessutom verkar parförhållandena bli mer stabila bland högutbildade i Skandinavien och USA⁵¹, medan skilsmässor och ensamt mammaskap i sin tur verkar ha ökat bland kvinnor med lägre utbildning i samma länder⁵². I de nordiska länderna och USA ökar också äktenskapen i vilka makarna har ungefär likvärdig utbildning, även detta inom grupperna med högre utbildning.

Så det verkar som om lågt antal födda, färre giftermål och fler skilsmässor är vanligare bland kvinnor med högre utbildning i början av en omvandling mot en ny jämvikt. Det har antagligen att göra med att nackdelarna för kvinnor i termer av arbetsmöjligheter och annat, blir för stora om de får barn i början av omvandlingen. Detta i sin tur antyder att eftersom kvinnorna i de skandinaviska länderna, som nu föder fler barn än genomsnittet och vilkas relationer också är stabilare, upplever att inskränkningarna i deras liv som följer av att få barn inte längre är så stora. Esping-Andersen föreslår att ökad jämställdhet och en mer kvinnovänlig politik är en förutsättning för högre barnafödande⁵³. Men fertiliteten ökar också i USA, där man inte tillämpar en sådan socialpolitik. Därför krävs bättre svar. Ett förslag till ytterligare förklaring är att det verkar som om männen bidrar mer till hushållsarbetet under de senaste decennierna i både USA och i Skandinavien.

⁴⁸ Ibid., s. 28

⁴⁹ Ibid., s. 23

⁵⁰ Ibid., s. 36

⁵¹ Ibid., s. 54, 55, 58

⁵² Ibid., s. 30, 34

⁵³ Ibid., s. 36

Det finns belägg för att ekonomiska och sociala förhållanden har betydelse för att barnafödandet har ökat bland kvinnor med högre utbildning och minskat bland kvinnor med låg utbildning i Skandinavien. Det handlar om socialpolitik som gynnar arbetande mödrar, men också anställningsskydd och jobbflexibilitet. I Tyskland och Spanien är det svårare för kvinnor att fortsätta att arbeta efter att de har fått barn än i Skandinavien. Sannolikheten för att kvinnor med anställningssäkerhet skaffar barn är dubbelt så hög som för kvinnor med tillfälliga kontrakt. Men även relationerna inom familjerna har betydelse.⁵⁴ Om en pappa stannar hemma med barnet efter den första födseln, ökar sannolikheten för ytterligare ett barn. Så sannolikheten för att en kvinna som strävar uppåt i karriären ska få ett andra barn, är strikt förbunden med i vilken grad pappan bidrar till omvårdnaden av barnet. Antal barn har alltså att göra med graden av jämställdhet mellan föräldrarna. Men hur ska man förhålla sig till den lägre fertiliteten hos lågutbildade som generellt är mer benägna att ha ett traditionellt familjebeteende? Kanske är förklaringen att en man med lägre utbildning har en mindre betydelsefull position i samhället, vilket leder till fallenheten åt att anta gamla könsroller.

Globala jämställdhetsfrågor

Kanske hade Elin Wägner, när hon skrev Väckarklockan, en överdrivet optimistisk syn på vad kvinnor kan åstadkomma för världen om de bara blir jämställda med männen. Så här tänkte Elin Wägner: " Om kvinnorna genom sin frånvaro varit med och format världens öden sådana de nu ter sig, måste de med sin närvaro, med sitt återinträde, omforma världens öden...Kvinnornas stigande inflytande måste bestämma våldets avtagande inflytande (Wägner 1942 s 262)⁵⁵. Men det har faktiskt visat sig att kvinnors medverkan i fredsprocesser har medfört att freden blir mer varaktig och stabil.⁵⁶ Och 2014, i samband med att en ny regering tillträdde, bestående av Miljöpartiet och Socialdemokraterna, lanserades historiens första feministiska utrikespolitik. Utrikesminister Margot Wallström, som tidigare varit FNs särskilda sändebud för konfliktrelaterad sexuellt våld, beskrev den

⁵⁴ Ibid, s. 39

⁵⁵ Wägner, Elin, Väckarklockan, utgiven på Albert Bonniers förlag, 1942.

⁵⁶ Lövin, Isabella, Ingen hållbar fred utan kvinnors medverkan, Regeringskansliet, 8 mars 2016.

nya feministiska utrikespolitiken som en önskan att ”stärka kvinnors rättigheter, representation och tillgång till resurser”⁵⁷ Enligt den feministiska forskaren Jacqui True måste en feministisk utrikespolitik betrakta också genusfrågor och ekonomisk ojämlikhet och osäkerhet, som mönster som bidrar till våld och konflikter. En feministisk utrikespolitik ska också inbegripa sådant som ofta utesluts i traditionell fredsforskning: skador och dödsfall som är indirekt kopplade till konflikter, till exempel undernäring och sjukdomar efter krig. Sådana indirekta skador drabbar kvinnor oproportionerligt hårt jämfört med män. Enligt Robert Egnell som är forskare vid försvarshögskolan i Stockholm, hanterar en feministisk utrikespolitik också exempelvis epidemier, miljöhot, internationell brottslighet och sexualiserat våld.⁵⁸

Klart är att en feministisk utrikespolitik har en del att uträtta i världen, trots att vi, globalt räknat, aldrig har varit så jämställda som vi är nu. Men takten i den internationella utvecklingen mot jämställdhet har dämpats under de senaste åren⁵⁹. Enligt FN:s rapport från år 2013 om hur de så kallade millenniemålen för år 2015 har uppfyllts, hade könsskillnaderna minskat på nästan alla områden under de senaste decennierna – även om det, liksom i Sverige, gått ganska långsamt. Andelen kvinnor av de förvärvsarbetande i världen har ökat stadigt sedan 1970-talet och uppgick år 2012 till ungefär 40 procent. I de fattigaste länderna är dock andelen kvinnor bland de förvärvsarbetande bara hälften av männen. 97 flickor per 100 pojkar gick år 2012 i grundskola, en ökning med 6 procent sedan år 2000. I de rikaste länderna håller flickor och kvinnor på att gå förbi pojkar och män när det gäller resultat i utbildningssystemet. 29 procent av kvinnorna har tillgång till internet jämfört med 33 procent för männen. I Sydasiens, Västasiens och Nordafrikas länder ligger andelen kring 20 procent medan den nått nivån 47 procent i det som kallas ”industriländer”.⁶⁰

Det går framåt med jämställdheten också inom EU, det gäller både andelen förvärvsarbetande och inom utbildningssystemet. Graden av jämställdhet inom EU ligger en bra bit över det globala genomsnittet. Stora inomeuropeiska skillnader kvarstår emellertid, främst mellan norr och söder. År 2011 hade Sverige en sysselsättningsgrad för kvinnor mellan 20 och 64 år på över 77 procent, medan Italien, Grekland och Malta låg under 50 procent. Dock skall sägas att nära 40 procent av de sysselsatta svenska

⁵⁷ ur Utrikesdeklarationen 2016.

⁵⁸ Egnell, Robert, Dagens Nyheter, 15 oktober, 2014.

⁵⁹ <https://feministisktperspektiv.se/2017/01/18/wef-ojamstalldheten-pa-lagsta-nivan-sedan-2008/>

⁶⁰ Förenta Nationerna, *The Millennium Development Goals Report*, 2013.

kvinnorna i den åldersgruppen arbetade deltid, en siffra som låg klart över EU-genomsnittet. Enligt den så kallade Europastrategin är målet att den genomsnittliga kvinnliga förvärvsfrekvensen ska nå 75 procent 2020.⁶¹

Med tanke på den mördande konkurrensen om skattebaserna är ett internationellt samarbete – både inom EU och globalt – om att tvinga fram ökad öppenhet i skatteparadisen och om gemensamma miniminivåer på kapitalinkomst- och förmögenhetsskatter avgörande för de nationella skatteuttagen och därmed också för jämställdheten. Samarbetet måste för att bli effektivt ha en del överstatliga inslag. Våra antifederalistiska socialdemokratiska och vänsterpartistiska partikamrater får försöka vänja sig vid den tanken. Ökad jämställdhet i Sverige, i Europa och i världen kräver ökad demokratisk makt över nationalstaternas nivå.

Den internationella paraplyorganisationen International Alliance of Women kräver att världssamfundet skall sätta press på reaktionära regimer så att de dels ratificerar konventionen från 1979 om att avskaffa könsdiskriminerande nationella lagar, dels inför konventionens krav i sin nationella lagstiftning. Den svenska vänstern måste engagera sig hårdare än vad den gör idag i den internationella kvinnorörelsen.

Problem för den globala feminismen idag

Det finns oerhört mycket att engagera sig i när det gäller globala genusfrågor. Sexualiserat våld, hedersmord, hantering av konflikter och fredsprocesser, snedfördelningen av resurser baserat på kön, miljöproblemens inverkan ur ett genusperspektiv och mycket mer. Trettio år efter att den så kallade kvinnokommissionen, (the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women) CEDAW, trädde i kraft, har många kvinnor och flickor fortfarande inte samma möjlighet som män att få sina rättigheter tillgodosedda.⁶²

Den feminism som framför allt Vänsterpartiet och Fi representerar, har blivit anklagad för att vara kulturellrelativistisk vid flera tillfällen.

⁶¹ EU-kommissionen, *Strategy for equality between women and men 2010-2015*, 2010.

⁶² Dr Margaret Chan, Director-General, World Health Organization, Equal rights and opportunities for women and girls essential for better health, International Women's Day, March 8, 2010

Kulturrelativism skulle kunna definieras som inställningen att det är skillnad mellan majoritetsgruppens rättigheter och skyldigheter och en minoritetsgrupps rättigheter och skyldigheter.⁶³ Maria Hagberg, som själv är vänsterpartist tar en EU-parlamentariker för Fi, Soraya Post, som exempel i SVT Opinion 30 maj 2014. Maria Hagberg förklarar att Soraya Post, som tillhör en starkt diskriminerad minoritetsgrupp, resandefolket, är tillsatt för att försvara och representera kvinnor i EU, trots att hon själv lät gifta bort sin dotter innan hon fyllt 18. Sakine Madon, i Sala Allehanda 14 december 2016, menar att Fi visar undfallenhet mot minoritetsgruppers förmodade kultur och hedersförtryck, eller till och med att ledningen för Fi, har angripit egna medlemmar som har påtalat problemen med hedersförtryck.

Men samtidigt som kulturrelativism måste betraktas som en oframkomlig väg är det viktigt att inte, som så många gånger har gjorts i historien, skraddarsy program och åtgärder enligt enbart västliga modeller, blinda och döva för sammanhang vi inte är insatta i.

Av alla de problem som drabbar kvinnor i världen är fattigdom det största. Det konstaterades redan under Pekingkonferensen 1995 och gäller fortfarande, även om andelen människor som lever i fattigdom har minskat. Kvinnor är hårdare drabbade av fattigdom än män. Kvinnors medellön i världen är strax över hälften av mäns medellön och kvinnors deltagande på arbetsmarknaden är 54 procent medan mäns är 81 procent.⁶⁴ Den feministiska forskaren Chandra Talpade Mohanty skrev, 2002, att "fattiga kvinnor och flickor är de som drabbas hårdast av miljöförstöring, krig, svält, privatiseringar och avregleringar, nedskärningar inom välfärdsstaten, omstrukturering av betalt och obetalt arbete, den ökande övervakningen av medborgarna, det växande antalet fängelsedomar osv"⁶⁵

På många platser får kvinnor mat efter männen, mindre sjukvård än män, och är, i mycket högre utsträckning än män, tvungna att ägna sig åt tidsödande obetalt hushållsarbete. Kvinnors möjligheter att skaffa en utbildning, ta anställning och starta företag är mer begränsade än mäns. Kvinnor som lever i fattigdom har svårt att göra sig hörda.

⁶³ Maria Hagberg, SVT Opinion 30 maj 2014, Sakine Madon, Sala Allehanda, 14 december 2016, Parvin Kaboly, Aftonbladet, 11 juni 2015

⁶⁴ Dr Margaret Chan, Director-General, World Health Organization, Equal rights and opportunities for women and girls essential for better health, International Women's Day, March 8, 2010

⁶⁵ Mohanty, Chandra Talpade, Feminism utan gränser, 2003, översättning Anders Brunelius och Oskar Söderlind, sida 260.

Fattigdom leder, förutom till svält och brist på livsnödvändiga resurser, till andra problem, som också drabbar kvinnor oproportionerligt hårt, till exempel trafficking, våldsutsatthet, barnarbete och svåra arbetsförhållanden.

Det finns många människor och organisationer som ägnar mycket tid och arbete åt att förbättra situationen för andra. Men det är inte okomplicerat. Vi ska ta tre exempel på hur feminism som riktas åt fel håll eller används på fel sätt kan orsaka mer skada än nytta.

Det finns uppskattningar som visar att mellan 0,6 och fyra miljoner människor blir offer för trafficking varje år. Begreppet trafficking kan sägas motsvara det gamla svenska ordet människohandel, och innebär förflyttning av personer, genom någon form av tvång eller maktmissbruk, till exempel kidnappning eller bedrägeri, i exploaterings syfte. Oftast sker exploateringen i form av sexarbete, men det kan även handla om hushållsarbete eller arbete i fabriker eller på plantage. Enligt en rapport från United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC) rör sig 79 procent av all trafficking om sexuell exploatering⁶⁶. Offren är företrädesvis flickor och kvinnor. Den näst största formen av trafficking handlar om tvångsarbete. Siffrorna är enligt rapporten osäkra, eftersom offren oftast hamnar i parallellsamhällen där det är svårt att få insyn. Ungefär 20 procent av alla offer för trafficking är barn. Offren transporteras ofta från fattiga länder till rikare länder i samma region⁶⁷. När trafficking sker över längre sträckor, är det ofta från länder i det globala Syd och målen är ofta Mellanöstern, Västeuropa och Nordamerika.

Många länder har lagstiftat mot trafficking och många enskilda brottslingar har också dömts enligt dessa lagar. Men det kan vara problematiskt, som föreslås på många håll, att försöka reglera eller lagstifta mot trafficking om man inte känner till de bakomliggande orsakerna i de enskilda fallen. Ett stort problem för exempelvis de filippinska kvinnor som tidigare arbetade som nattklubbsvärdinnor i Japan, uppstod när deras arbete på nattklubbarna i Japan blev klassat som prostitution i 2004 och 2005 års rapporter publicerade av USA:s utrikesdepartement. De filippinska värdinnornas arbete bestod i att umgås med manliga gäster genom att hålla upp drinkar, dansa, sjunga karaoke och samtala. Sexuella tjänster ingick inte i arbetsuppgifterna. Traffickingstämpeln innebar att Japan begränsade arbetsmöjligheten för utländska kvinnor på nattklubbar genom att ställa krav för att få de visum som krävdes. Antalet filippinska medborgare som

⁶⁶ UNODC, Global Report on Trafficking in Persons, 2009

⁶⁷ http://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/glotip/GLOTIP_2014_full_report.pdf

reste till Japan har därefter minskat drastiskt. Störst skillnad blev det direkt efter de förändrade visumreglerna. Från närmare 80 000 år 2004 till ungefär 8000 år 2005⁶⁸. Resultatet av restriktionerna, som genomfördes även av den filippinska regeringen, bidrog till att kvinnorna tvingades vända sig till agenter för att kunna ta sig in i Japan. Därmed blev de skuldsatta. De som inte lyckades ta sig in i Japan hänvisades till andra sätt att försörja sig. Antagligen inte sällan verklig prostitution.

Ett liknande exempel gäller bojkotter mot barnarbete. Enligt UNICEF definieras barnarbete som allt arbete som utförs av barn mellan 5 och 11 år. Om barn mellan 12 och 14 arbetar mer än 14 timmar i veckan klassas även det som barnarbete⁶⁹. Enligt UNICEFs uppskattning arbetar ungefär 13 procent av alla barn mellan 5 och 14 år. Detta motsvarar drygt 150 miljoner barn. Det finns flera organisationer som arbetar tillsammans med regeringar och FN-organ i projekt som stöder arbetande barn och deras familjer. Många bra projekt pågår runtom i världen i vilka barn ges bättre möjligheter till utbildning. Men att sätta upp mål för att företag ska anta regler mot barnarbete med medel som bojkott och liknande kan få förödande verkningar för familjerna⁷⁰. Det finns regeringar och politiker, framför allt i USA, som har diskuterat restriktioner⁷¹. Men om företag under hot om bojkott, stänger ute barnen trots att mödrarna är tvungna att tillbringa dagarna inne i fabriken, leder det till att barnen i många fall lämnas helt utan tillsyn, och riskerar därmed att utsättas för ännu mer riskabla arbeten, som till exempel prostitution⁷².

Ett tredje exempel har att göra med sexualiserat våld i konflikter. Det handlar om konfliktsituationer i vilka kvinnor redan från början har låg status. Det har blivit särskilt uppmärksammat under konflikterna i östra delarna av Demokratiska Republiken Kongo, och nu nyligen i Syrienkonflikten. När det gäller kvinnors situation i konflikter, beror kvinnors lidande inte alltid till största delen på våldet i sig, även om det också är en orsak till lidande. Istället kan orsaken till det direkta lidandet vara brist på jord att odla, brist på rent vatten, brist på sjukvård, eller oro för barnen, skriver forskarna Maria Stern och Maria Eriksson Baaz⁷³. Inte sällan är ett stort problem även orättvis arvslagstiftning.

⁶⁸ <http://digitalcommons.law.yale.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1244&context=yjlf>

⁶⁹ <https://unicef.se/fakta/barnarbete>

⁷⁰ Ibid

⁷¹ <http://www.insideindonesia.org/children-at-work>

⁷² https://www.thestar.com/opinion/commentary/2013/10/23/banning_child_work_a_dangerous_move.html

⁷³ Maria Eriksson-Baaz och Maria Stern, 95:2013.

Maria Eriksson-Baaz och Maria Stern konstaterar att sedan 2009 har FNs säkerhetsråd inte visat något intresse för östra Kongo bortsett från just när massvåldtakterna diskuteras. Denna ensidiga form av uppmärksamhet leder till en snedfördelning i de ekonomiska bidragen från länder och organisationer till Kongo⁷⁴, och skulle kunna ses i ljuset av den europeiska kolonialismen, genom att observatörer, hjälporganisationer och media konkurrerar om att visa upp de mest barbariska och våldsamma berättelserna om just våldtakter, samtidigt som de andra, och lika allvarliga eller värre, missförhållandena ignoreras.⁷⁵

Medan sjukhussängar som är öronmärkta för våldtäktsoffer står tomma, blir kvinnor med förlossningsskador avvisade från sjukhusen. Många uppmanas att ljuga om att de blivit utsatta för sexuellt våld för att få vård. Stern och Eriksson-Baaz skriver att "den våldtagna kvinnans berättelse"⁷⁶ bara delvis når fram. Många biståndsorganisationer eller myndigheter tycks inte höra, eller förstå, att det sexualiserade våldet inte alltid är kvinnornas största problem.

Dessa exempel på hur en västlig syn på problem i tredje världen har bidragit till att förvärra dessa problem skulle kunna sammanfattas med hjälp av feminister som Gayatri Chakravorty Spivak och Chandra Talpade Mohanty. Kanske kan man också använda deras teorier för att underlätta förståelsen av de problem vänstern har haft att hantera hedersvåld som beskrivits ovan, inte minst om man använder Spivaks kritik av "våldsamt romantiserad" kulturrelativism⁷⁷. När det gäller den hårt kritiserade kulturrelativismen, skriver Spivak att "de traditionella genussystem har använts för att blidka det koloniserade patriarkatet genom påhittade privata normer i stället för en påtvingad kolonial civilrätt och straffrätt"⁷⁸

Det handlar om att förstå och agera efter skillnader mellan olika grupper av kvinnor och ibland också mellan olika individer. Exempelen vi har tagit upp illustrerar en oförmåga att se eller höra vad kvinnorna i Kongo, på Filippinerna eller som mödrar till barn som arbetar, egentligen berättar. I stället för att förstå vad de säger, uppfattas deras problem som om de vore de samma som de västerländska kvinnornas problem, rakt översatta till

⁷⁴ Ibid., s 103

⁷⁵ Maria Eriksson-Baaz och Maria Stern, p 91, 2013

⁷⁶ Maria Eriksson-Baaz och Maria Stern 2013: 95

⁷⁷ Gayatri Chakravorty Spivak, Gamla och nya diasporor, översättning Mikela Lundahl, ur antologin Subalternisering och den globala utopin, Tankekraft förlag 2014, s 39.

⁷⁸ Gayatri Chakravorty Spivak, Gamla och nya diasporor, översättning Mikela Lundahl, ur antologin Subalternisering och den globala utopin, Tankekraft förlag 2014, s 40.

tredje världen, utan hänsyn till sammanhang. Vi anser, liksom Mohanty, att det inte går att säga att det finns något generellt eller globalt "värsta" som kan hända en kvinna i tredje världen. En måste fråga sig enligt vem det som händer är ett problem. Enligt kvinnan själv? Eller enligt en indignerad västvärld, som egentligen, kanske utan att ens förstå det, i stället är fokuserad på kvinnors dygd? Feminismen måste agera efter att föreställningen om kvinnor som en homogen grupp med samma intressen och önskemål är vilseledande⁷⁹. Den västliga feminismen får inte vara normen mot vilken tredje världen mäts. För, som vi har nämnt tidigare, kan begrepp, som till exempel frigörelse, betyda helt olika saker för olika kvinnor, beroende på vilken bakgrund de har, och i vilken situation de lever.

Som exemplen har visat, kan de enkla slagordens och de snabba åtgärdernas politik, även om ofta i mindre skala, orsaka problem för kvinnor. Man kan, som Jean Franco, citerad av Spivak, skriva, inom ett "pluralistiskt samhälle" som kvinna i förtäckt form "återupprätta det privilegieförhållande som skilt intelligentsian från de subalternerna⁸⁰ klasserna"⁸¹

Men kritik har också riktats mot den sortens feminism som Spivak och Mohanty representerar. Det har handlat om att det blir svårare att agera och driva igenom krav, om kvinnorörelsen splittras i många små. Kanske kan den feministiska rörelsen komma att förlora den enande kraft den borde ha. Enligt den tredje vänstern, sådan vi ser den, är en postkolonial feminism inget hot mot den förenade feministiska rörelsen och dess krav. Snarare tvärtom. En feminism som försöker se problemen ur många olika vinklar, och ser varje enskild kvinnas underordning som en unik och särskild underordning, samtidigt som den är en del av en universell och strukturell underordning som måste brytas, kan vara mycket stark.

Medan socialdemokraternas partiprogram känns tunt när det gäller internationell feminism, trots den uttalade feministiska utrikespolitiken, verkar Vänsterpartiets idéer om feminism, både i partiprogrammet och i den feministiska plattformen⁸² en aning naiva. Feminism betraktas som en

⁷⁹ Chandra Talpade Mohanty, 1988, *Under Western eyes: Feminist scholarship and colonial discourses*, p55

⁸⁰ Subaltern är ett begrepp som myntades av Antonio Gramsci, som beteckning för ett oorganiserat proletariat i de delar av samhället som är mest avskärmade. Begreppet har använts av Gayatri Chakravorty Spivak, som beskrivning av en grupp som är så underordnad att den nekas att tala, och därmed inte kan uttala några politiska anspråk.

⁸¹ Gayatri Chakravorty Spivak, *Gamla och nya diasporor*, översättning Mikela Lundahl, ur antologin *Subalternisering och den globala utopin*, Tankekraft förlag 2014, s 35.

⁸² <http://www.vansterpartiet.se/assets/feministisk.plattform.72dpi.pdf>

helhet som förväntas enhetligt propagera för kvinnors rättigheter, som alla är lika, utan inbördes kontroverser. I Fis partiprogram från 2015, däremot, står det ” Som feministisk folkrörelse anser Feministiskt initiativ att det är av största vikt att all fattigdomsbekämpning och allt solidaritetsarbete utformas utifrån ett anti-rasistiskt och postkolonialt genusperspektiv”⁸³. Det står också ”Solidaritetsinsatser bör präglas av ett situationsanpassat arbetssätt, där lokala resurser och lösningar tas till vara. Som ett av de rika länderna i världen har Sverige ett ansvar att i större utsträckning bidra till fattigdomsbekämpning.”⁸⁴

Kanske är det just vad feminismen måste göra, nu efter första och andra vågens landvinningar, att inse att slagordspolitiken kan vara destruktiv, kanske i flera fall att en själv, genom att inte fördjupa analysen, kan komma att utgöra en del av könsmaktsordningen, och att en i stället måste betrakta kunskap och förståelse för varje individuellt fall av förtryck som en nödvändighet för en universellt fungerande feminism. Sexton år efter att Chandra Talpady Mohantys essä *Med västerländska ögon* publicerades, påpekar hon om sig själv och sin egen privilegierade position som forskare på ett amerikanskt universitet⁸⁵, att hon numera tillhör den privilegierade sociala minoriteten. Men de politiska val hon gjorde, hennes kamp och hennes idéer om en förändring, gör att hon finner sig själv stående alldeles intill den icke-privilegierade världen.

Men lyckan då? Har vi glömt den? Vi lovade ju?

Ja, vi lovade. Så nu kommer det.

En fjärde våg

Men hur skriver man om lycka? Egentligen har vi ingen aning. Men kanske går det att luta sig mot Nina Björk? I sin bok *Lyckliga i alla sina dagar*, skriver Björk bland annat om föräldra-barnrelationen, som enligt henne är otidsenlig, eftersom den är den enda relation ”där vi som vuxna individer inte kan värna vår utveckling genom separation och uppdatering. Vi säger

⁸³ http://feministisktinitiativ.se/wp-content/uploads/2016/01/for-en-feministisk-politik-rev01_2015.pdf

⁸⁴ Ibid.

⁸⁵ Chandra Talpade Mohanty, *Under Western eyes revisited*, 2003, s 507

inte 'mitt barn ger mig inte längre det jag behöver – jag måste gå vidare', vi säger inte 'Det är inte roligt längre, jag stagnerar - jag måste lämna'. Med ett barns ankomst är det som om vi flyttas bakåt i tiden; det är en relation utan kontrakt, utan avtal, utan frivillighet. Det är tills döden skiljer oss åt. Får vi andnöd? Ja, vi får andnöd. Men vi får också, de flesta av oss får också, lycka.”

86

Det är ett intressant citat. Men om man inte har några barn? Hur ska man läsa det här då? Att det här råkar handla om att få barn är inte betydelselöst, men det är inte heller betydelsebärande. Det Björk skriver om är ett sätt att se på samhället, snarare än en beskrivning av föräldrarollen. Var finns det förhållningssätt hon beskriver i relation till barnet i samhället idag?

Ingenstans.

Björk har pekat ut en brist.

Strax efter detta stycke lägger hon till: ”Jag tror att många kvinnor som blir mammor, och allt fler män som blir pappor, faktiskt erfar dessa annorlunda band mellan människor. Erfar dem konkret i vårt vardagsliv när vi är med våra barn. Frågan är hur vi politiserar dem, hur vi gör dem verksamma utanför den privata sfären.”⁸⁷

Det finns många som har spekulerat i vad en fjärde vågens feminism skulle innebära, till exempel har en gren som kallas för transnationell feminism föreslagits vara en ny sorts feminism, samtidigt som benämningarna första, andra och tredje vågen, avfärdas som västerländska begrepp, till liten nytta för majoriteten av världens kvinnor⁸⁸. Man kan fråga sig om det ens behövs en ny våg, eftersom vi fortfarande befinner oss i den tredje vågen, och den har tjänat oss ganska väl. Men saken är att ingen frågade efter någon av vågorna. De kom ändå. De var alla reaktioner på någonting.

Och, vi upplever helt klart en önskan om något bättre. Särskilt en del av oss. Och här ska vi inte låta oss lura. De med förmåga att uttrycka sin upplevelse av en brist är kanske inte alltid de som lider av den största bristen. Eller, kanske ännu värre, de som förmår göra sina önskemål hörda om ett bättre liv kanske inte alltid är de som har störst behov av det. Ta med de sista meningarna in i nästa mening: Vårt sätt att mäta jämställdhet kanske inte alltid stämmer.

⁸⁶ Nina Björk, Lyckliga i alla sina dagar, sida 57.

⁸⁷ Ibid.

⁸⁸ <http://www.fria.nu/artikel/87505>

För hur mäter man jämställdhet?

I den statliga utredningen *Mål och myndighet, En effektiv styrning av jämställdhetspolitiken* (SOU 2015:86)⁸⁹ sorteras olika delmål för jämställdhetsarbetet upp. Det första delmålet är en jämn fördelning av makt och inflytande. Under det delmålet räknas till exempel andel kvinnor på chefspositioner och andel kvinnor i styrelser och ledningar, andel kvinnor i högre utbildning och forskning, kvinnors inflytande och deltagande i kulturen och massmedia, gestaltning av kvinnor och män i media. Det andra delmålet är ekonomisk jämställdhet, inklusive utbildning, här räknas bland annat anställningsformer, som skillnaden mellan tidsbegränsade anställningar och tillsvidareanställningar, arbetstid i hemmet, hit räknas till exempel uttag av föräldraledighet, ersättning för vård av barn (VAB), och den tid föräldrar tillbringar med sina barn. Under delmålet ekonomisk jämställdhet räknas också arbetstid utanför hemmet, företagande, sjukfrånvaro och löner. Det fjärde delmålet är att mäns våld mot kvinnor måste minska. Hit räknas bland annat fall av hedersrelaterat våld som vi har skrivit om tidigare och även fall av könsstympning, prostitution och människohandel.

Hälsa är det femte delmålet. Men även hälsa mäts på olika sätt, till exempel medellivslängd⁹⁰ och i rekreation.

De delmål som skulle kunna sägas komma närmast att handla om lycka och hur det skulle kunna mätas, är antagligen resultaten av hälsojämförelserna. Men delmål fyra (om våld) och delmål två (om ekonomi) är också viktiga punkter. Men de delmål som handlar om framstegen för kvinnor i näringsliv och på chefsposter är av en annan sort än framstegen för kvinnor när det gäller hälsa, eftersom det första delmålet bara innefattar framgångsrika kvinnor medan delmål fyra innefattar samtliga kvinnor. Ändå bedöms de ha lika värde vid en sammanslagning. Det är problematiskt. För tänk om all kvinnorna på botten av samhällsstegen får det sämre samtidigt som kvinnorna i toppen får det bättre? En allmän idé när det gäller kvinnors förbättrade möjligheter att nå toppositioner är att det finns en sorts nedsipprande effekt, så att framgång för en del kvinnor, gynnar också kvinnor på nedersta botten. Mycket tänkande har ägnats åt hur kvinnor ska

⁸⁹ http://www.regeringen.se/contentassets/fd7240295cab45df8130384abdb600fa/mal-och-myndighet--en-effektiv-styrning-av-jamstalldhetspolitiken-sou-2015_86.pdf

⁹⁰ <http://www.regeringen.se/contentassets/fd7240295cab45df8130384abdb600fa>, sidan 292

lyckas bryta igenom det så kallade glastaket när det gäller karriär och löner, och som har visat sig i många fall hindra kvinnor ifrån att nå höga positioner. Kvotering av kvinnor till styrelseposter hjälper, som nämnt, visserligen de ofta högt meriterade kvinnor som, oftast med rätta, kvoteras till högre positioner, men det är tveksamt om det skulle leda till att det gynnar kvinnor generellt i samhället.⁹¹

Som Laurie Penny skrev i *The New Statesman*, "Medan vi oroar oss över glastaket allihop, finns det miljontals kvinnor som står i källaren – och i källaren råder det översvämning."⁹²

Vi betraktar inte de mått som handlar om kvinnor i de övre klasserna som felaktiga i sak. Men om de privilegierade kvinnornas karriärmöjligheter sammanfaller med att kvinnor i de lägre samhällsskikten samtidigt får det sämre, är kvinnor på toppositioner visserligen ett rättfärdigt krav, men de är inget särskilt bra mått på hur jämställda vi är.

Den punkt i delmål två, som handlar om kvinnors deltagande i arbetslivet kan på sätt och vis vara en trovärdig variabel i jämställdhetsstatistiken. Men är det alltid det? Till exempel om det visar sig att kvinnor oftare tvingas delta i ett arbetsliv som inte är utvecklande, som kanske inte ger mer inkomst än att det räcker till det mest nödvändiga, men inte tillräckligt för att garantera något socialt svängrum, och varken karriärmöjlighet eller anställningstrygghet, på vilket sätt kan detta vara ett mått på jämställdhet? Ur jämställdhetssynpunkt är en sådan anställning inte bättre än ren arbetslöshet, kanske till och med värre, eftersom en sådan anställning kan innebära ovissa och obekväma arbetstider, vilket i sin tur åsamkar barn och föräldrar ännu mer svårigheter.

Tänk om en kunde sträva efter att definiera jämställdhet, utan att falla tillbaka till den gamla träiga särartsfeminismen, som vi äntligen har lyckats skaka av oss, och i de beräkningarna kunna utgå ifrån de som har det allra värst, i stället för de som har det bäst? Är det verkligen nödvändigt att kvotera styrelseposter för kvinnor när de flesta kvinnor inte ens kommer i närheten av ett sammanträdesrum, om det inte är dem sammanträdet gäller till exempel på ett socialkontor? Kan en, utan att hänge sig åt särartsfeminism, nå fram till en mätmetod i vilken jämställdhet inte

⁹¹ <http://www.economist.com/news/business/21632512-worlds-most-female-friendly-workplaces-executive-suites-are-still-male-dominated>

⁹² <https://www.dissentmagazine.org/article/trickle-down-feminism> While we all worry about the glass ceiling, there are millions of women standing in the basement—and the basement is flooding."

definieras utifrån mängd förvärvsarbete, utan i mängd förvärvsarbete som dessutom innehåller minst möjligt lidande (eller rentav en del lycka)?

Vad händer om en (fortfarande inte på ett särartsfeministiskt sätt) accepterar att vi människor (alla människor, män, kvinnor och barn) är beroende, ofta skyddslösa. Och inte att vårt beroende måste avskaffas till varje pris, utan att det är skillnad på att vara beroende på grund av att en är dömd till det på förhand, och att vara beroende i en frihet, som Nina Björk skriver i *Lyckliga i alla sina dagar*.⁹³

Kanske skulle en fjärde vågens feminism behöva ersätta en del mätverktyg eller åtminstone komplettera dem. För tänk om vi skulle uppnå absolut jämställdhet i de högsta skikten i näringslivet, men om kvinnor i alla andra skikt fortfarande är underordnade? Så att, om vi uppnår allt det där vi vill uppnå bara för en viss grupp av kvinnor, medan den grupp av kvinnor som alltid har befunnit sig längst ner på skalan, till exempel gruppen ensamstående mammor, ändå inte får det bättre, kanske rentav sämre?

Kanske skulle en kunna tänka sig den fjärde vågen som någonting som startade med en debatt i Dagens Nyheter 2005. Som handlade just om – ja, det var det där med lycka.

Även om Nina Björk hör hemma i tredje vågen, i synnerhet i den första boken, *Under det rosa täcket*, från 1996, skrev hon en krönika i Dagens Nyheter den 30 november 2005, med rubriken "Vi är på helt fel spår". I den krönikan ifrågasatte hon nödvändigheten av och synen på att barnen ska vara på dagis från att de är mycket små, och under många timmar. För andra vågens feminister innebar en kritik av barnomsorgen en förolämpning av själva essensen av vad de hade kämpat för och uppnått, kvinnornas möjlighet att försörja sig själva, att förvärvsarbete, och att göra det på heltid i stället för den traditionella deltiden. För dem innebar det en kritik av kvinnornas möjlighet att göra karriär och på riktigt bli jämbördiga med männen på alla plan.

I krönikan skriver Björk:

"Yrkesarbetet är det enda som kan garantera kvinnan frihet", skrev Simone de Beauvoir i 'Det andra könet'. Och på de svenska gatorna skulle ropen strax skälla om daghem till alla. Och från regeringen skulle utgå ett påbud: full sysselsättning är synonymt med lycka (eller kanske menade de skatteintäkter, skillnaden kan vara hårfin).

⁹³ Nina Björk, *Lyckliga i alla sina dagar*

OCH NU: 44 procent av alla Sveriges ettåringar går i någon form av kommunal barnomsorg. Tio till femton procent av dessa ettåringar går i dagisgrupper med mer än 16 barn. Av alla barn som går på dagis är en fjärdedel där mer än 40 timmar i veckan. Och den svenska kvinnan är fri. Fri från immanensen, den av Beauvoir så fruktade. Fri från beroende, det av Beauvoir lika fruktade.”

Och mitt i all den där friheten, skriver Björk, så har vi ont i magen.

För, är det dags att fråga sig, vad är det vi ska sträva efter? Full sysselsättning oavsett i vilken form? Det är förståeligt att samhället strävar efter att tillsätta arbetskraft till alla de arbetsuppgifter som finns, även de tråkiga, men att det är en nödvändigt för samhället att ha tillgänglig arbetskraft, är inte alls samma sak som att det alltid skulle gagna de mest utsatta kvinnorna att ta dessa arbeten. Med andra ord måste en fråga sig om den andra vågens krav på heltidsarbete för kvinnor verkligen är ett särskilt feministiskt krav. En måste fråga sig om de ökade möjligheter att göra karriär verkligen gäller alla, eller om det finns en grupp kvinnor som blir kvar på botten, med arbeten som på så många sätt försämrar deras liv i stället för förbättrar dem, samtidigt som man i jämställdhetens namn jublar över att medelklasskvinnornas karriärmöjligheter förbättras?

Det är ingen kritik mot förskolor. Kritiken gäller vad vi vill med våra liv. Och dessutom, att en huvudsakligen använder villkoren för de högre socialklasserna när man uttolkar vad som är bäst för alla. Vi är, som Nina Björk skriver, fokuserade på fel sak.

”Vad är ett människoliv”, undrar Nina Björk. ”Det är tid. Det är ett antal dagar och nätter. Många eller få vet vi inte, men vi vet att vi har dem, och att de är begränsade. Bäva månede vi över detta faktum, över villkoren. Men de är de enda vi har och de ger oss en fråga: Hur ska vi leva dem? För vad? För vem? ⁹⁴

Nina Björks artikel orsakade en ganska snårig debatt och i ett av svaren skriver Nina Björk: ”Det bör vara en kulturkritiks uppgift att gå utöver det här och nu givna. Därför min tanke om att den feministiska rörelsen åter borde känna en dragning åt de utopiska förväntningarna. Till exempel upprätta en dagordning där lönearbete på heltid inte är vad som förväntas av oss under de år då vi har små barn.”

Ja, skulle det vara så svårt egentligen?

⁹⁴ Nina Björk, Lyckliga i alla sina dagar, sida 91

Kanske kan det bli en fråga för en fjärde våg. Kanske skulle den fjärde vågens feminism kunna utgå ifrån dem som har det allra sämst i stället för dem vars livsvillkor redan nu är ganska drägliga. Kanske kan den där fjärde vågen också fokusera på hur vi ska göra för att må bra? Kanske kan vi sluta agera som om beroendet av andra människor är det värsta som kan drabba en människa. Vi är alla beroende av varandra. Vi är skyddslösa, ständigt fallande och mitt i våra universum. Kanske är det förmätet att begära att vi alla plötsligt ska bli lyckliga.

Men det är inte förmätet att säga att det är mot lyckan vi bör sträva.

Tidigare rapporter från Tankeverksamheten inom Arbetarrörelsen i Göteborg kan laddas ner kostnadsfritt från www.tankeverksamheten.se

Får vi din e-postadress till redaktion@tankeverksamheten.se så prenumererar du kostnadsfritt på Tankeverksamhetens kommande rapporter.

Det brukar talas om feminismens tre vågor, från kampen för rösträtt, över kritik av samhällsmönster till ifrågasättande av hur vi uppfattar kön. Kanske, skriver Ann-Marie Ljungberg, Johan Lönnroth och Jimmy Sand, befinner vi oss just nu i en övergång till något nytt. Är det dags att ställa frågor om lidande och lycka på sätt som också omfattar dem längst där nere?

Ansvarig utgivare: Anders Nilsson
www.tankeverksamheten.se
redaktion@tankeverksamheten.